

e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1
(Mayıs/May 2021)

Ehl-i Hadisin Sünnet Savunusunun Temel Paradigmaları

Fundamental Paradigms of Ahl-i Ḥadīth Regarding Sunna Argument

Muhammet Ali Asar

Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Cankiri Karatekin University,
Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Cankiri/Turkey

muhammetali.asar@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3672-5885

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 15 Ocak 2021

Date Received: 15 January 2021

Kabul Tarihi: 1 Nisan 2021

Date Accepted: 1 April 2021

Yayın Tarihi: 30 Mayıs 2021

Date Published: 30 May 2021

Yayın Sezonu: Bahar

Publication Season: Spring

<https://doi.org/10.33931/abuifd.862242>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by a special software and no plagiarism detected.

Atıf/Cite as

Asar, Muhammet Ali. "Ehl-i Hadisin Sünnet Savunusunun Temel Paradigmaları".
Dergiabant 9/1 (Mayıs 2021), 262-293. <https://doi.org/10.33931/abuifd.862242>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology,
Bolu, 14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

Ehl-i Hadisin Sünnet Savunusunun Temel Paradigmaları

Öz

Hicrî ikinci asırda yoğunlaşmaya başlayıp, üçüncü asırda iyice belirginleşen, başını itikadî fırkaların çektiği, fıkıh ekollerinin de Kur'an'a ve Medine ehlinin amelîne uygun olmayan haber-i vâhidin hüccet olamayacağına dair söylemlerle iştirak ettikleri sünnet karşıtlığı hadisçileri harekete geçirmiştir. Ehl-i hadis bu konuya tahsis ettikleri özel eserlerde ya da tasnif devri ile başlayan süreçte musannef türü eserlerin müstakil bölümlerinde veya farklı konular içerisine serpiştirdikleri rivayetlerle sünnet savunusunu sergilemiştir. Bu makalede hicrî üçüncü asırdan itibaren gerçek hüviyetleri beliren ve konulu hadis koleksiyonlarının en muteber örneklerini teşkil eden musannef eserlerdeki sünnet savunusunun temel paradigmatları incelenmektedir. Böylece klasik ve modern dönem sünnet karşıtlarının argümanlarının mukayesesine imkân verilmekte, sünnet savunusunun parametreleri ortaya konmaktadır. Çalışmada şu somut sorulara cevap aranmaktadır: "Üçüncü asrın meşhur muhaddislerini sünneti savunmaya sevk eden temel saikler nelerdir?", "Hadisin altın çağı olarak nitelendirilen ve hadis tarihinin en popüler eserlerinin teşekkül ettiği dönemin şöhretli hadisçileri hangi temel dinamikler etrafında sünnet savunusunu yoğunlaştırmıştır?", "Ehl-i hadis sünnet savunusu eserlerin hangi bölüm ve konularında temerküz etmektedir?", "Erken dönem ve günümüz sünnet karşıtlığı mukayese edildiğinde nasıl bir sonuç ortaya çıkmaktadır?" Ehl-i hadis sünnet savunusunu sünnetin vahiy olması ve Kur'an'ı beyan etmesi çerçevesinde Kur'an-sünnet bütünlüğü, sünnete ittibanın rivayetlerle temellendirilmesi, re'y ve bid'at karşıtlığı üzerine inşa etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ehl-i hadis, Sünnet, Savunu, Paradigma.

Fundamental Paradigms of Ahl-i Ḥadīth Regarding Sunna Argument

Abstract

The claims, supported not only by Islamic sects and fiqh traditions regarding that khabar al-wāhid which is not acceptable for both Qur'an and ahl al-Medina's practices cannot be regarded as hujja i.e. evidence has been extended in the 2nd hijrī century and reached its peak until at the end of 3rd hijrī century. As a reaction to these arguments, many muḥaddiths started to deal with this challenge which includes the discussion between khabar al-wāhid and Sunna. In this article, fundamental paradigms of Sunna, mentioned in muṣannaf sources as a most significant part of the concept-oriented ḥadīth collections since from 3rd Hijrī century were examined. In this way, the arguments of Sunna opponents in the early and contemporary times can be comparatively sophisticated, and also the parameters of Sunna arguments in the classification period can be easily revealed. Also, this study gives possible answers to the following questions: which dynamics were seen as fundamentals of ḥadīths by well-known muḥaddiths who witnessed such an era, regarded not only as a period which most excellent works of ḥadīth field were produced and but also as a Golden Age of ḥadīth. What were the driving instincts or feelings that encouraged muḥaddiths to support Sunna? Also, it is underlined that Ahl-i Ḥadīth formed their proposal regarding sunnah by signifying the unity between the Qur'an and Sunna. Moreover, they made some justification for practicing Sunna and evaluating the comparison between *ra'y* and *bid'a* in the manner of the fact that Sunna is a revelation and that it refers to the Qur'an.

Keywords: Ḥadīth, Ahl-i Ḥadīth, Sunna, Argument, Paradigm.

Giriş

Tarîk (yol) ve sîret anlamına gelen sünnet kelimesi, İslam'ın başlangıcından itibaren husûsî bir mana kazanarak Hz. Peygamber'e tahsis edilmiş, Hz. Peygamber'in tarîk ve sîretinin Allah'ın tebliği ile görevlendirdiği "din" ile ilgili olması dolayısıyla kelimenin lügat manasında görülen "kötü yol" anlamı ıstılahta kaldırılmıştır. Sünnet kelimesi, tedvin devrinin başlamasından ve farklı ilim dallarının teşekkül etmesinden itibaren her ilmin konusuna göre farklı şekillerde tarif edilmiş, buna göre ıstılâhî manalar kazanmıştır. Hadisçilere göre sünnet, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibarettir. Keza onun ahlâkî sıfatları, sîreti, megâzîsi ve nübüvvetten önce ibadet için çekildiği Hira mağarasındaki yaşantısı da sünnetten sayılmaktadır.¹ Bu anlamda sünnet, hadisin müradıfidir.² İslam ilim tarihi boyunca sünnetin pek çok tanımı yapılmış olmakla beraber bu çerçevedeki tartışmalar canlılığını korumaktadır.³

Aktüalitesini koruyan diğer bir tartışma alanı ise hadisçilerin sünnet tanımının İmam Şâfiî'den (öl. 204/820) itibaren bu forma bürünmesi; onun hadisi Hz. Peygamber'in söz fiil ve davranışlarına; sünneti de Hz. Peygamber'in sünneti ile kayıtlayarak hadise indirgemiş olmasıdır.⁴ Bu görüş Şâfiî'nin *er-Risale* adlı eserindeki yaklaşımlarıyla temellendirilmektedir.⁵ Bununla beraber sünnet anlayışı konusunda Şâfiî ile geçmiş arasında bir fark bulunmadığı, sünnetin nasıl anlaşılacağı, neye sünnet deneceği veya sünnetin nasıl tespit edileceği konusunda farklılıklar bulunduğunu savunan hadisçiler de yok değildir.⁶ Şâfiî öncesi ve sonrası sünnetin neliğine dair tartışmaların canlılığını sürdürmesinde oryantalistlerin, hadislerin sonradan

¹ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 399-401.

² Muhammed Cemâleddîn el-Kâsımî, *Ḳavâ'idü't-tahdîş min fünûni muştalahi'l-hadîş*, thk. Muhammed Behcet el-Baytar (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001), 61; Mahmûd Tahhân, *Teyşîru muştalahi'l-hadîş* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996), 15-16; Ahmet Yücel, *Hadis Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 32.

³ Son dönemde yapılan sünnet tanımları ve değerlendirmesi için bk. Yavuz Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", *Dîvân* (2002/1), 95-160.

⁴ Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 97.

⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940), 453-457.

⁶ Yavuz Köktaş, *Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar İddialar ve Gerçekler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 167. Değerli çalışmasında Köktaş, Şâfiî ile geçmiş arasında özellikle sahih haber-i vâhidlerle Medine ameli çeliştiğinde nasıl hareket edileceği noktasında farklı anlayışlar olduğunu, bunun da sünnet anlayışıyla alakası olmadığını söylemektedir. Ona göre Şâfiî, kelimelerin kullanımına standart getirmek istemiştir. Şâfiî'ye göre kelimelerin mutlak olarak kullanılması yanlış anlamalara yol açmaktadır. "Bu sünnettir." denilmekte ama Medine ehlinin ameli kastedilmektedir. Bu Peygamber'in sünnetini diğerlerinin sünnetinden ayırmak açısından da önemlidir. Diğer yandan Şâfiî bölgesel sünnet anlayışına da karşı çıkmış ve bu konuda da bir standart geliştirmiştir. Bu da sünnetin sahih olarak nakledildiğinde hangi bölgede nakledilirse nakledilsin kabul edilmesi gerektiğidir. Köktaş'a göre ilk dönem literatüründeki kelimelerin kullanımlarından yola çıkarak genel bir tanıma ulaşmak yanıltıcı sonuçlara ulaştırabilmektedir.

uydurulduğu iddiasına matuf olan sünnet-hadis ayrımları ve bu konudaki görüşleri etkili olmuş görünmektedir.⁷

Tarih boyunca sünnet tartışmalarının odağında haber-i vâhid konusunun olduğunu söylemek mümkündür.⁸ Bu konudaki tartışmalar genellikle haber-i vâhidin dinde delil olup olmadığı, kesin bilgi ifade edip etmediği meselesinde yoğunlaşmıştır. Hadisçiler özellikle Şâfiî'den (öl.204/820) itibaren onun haber-i hasa olarak tanımladığı⁹ haber-i vâhidin teşrî değeri üzerinden sünnet savunusu yapmıştır. Haber-i vâhid hakkındaki münakaşaların seyrini takip eden ve meselelerini öğrenen herkes bu tür hadislerin sünnet literatürünün tümünü teşkil ettiği için, yapılan münakaşanın sünnetin dindeki yerini münakaşa şekline sokulduğunu görmektedir.¹⁰ Haddi zatında Şâfiî'nin *Risâle* adlı eseri adeta hadisi/sünneti savunmak için telif edilmiş bir eser hüviyetindedir. O, sünnetin meşruiyetini Kur'an'dan aldığını,¹¹ Kur'an'da kitap ile birlikte anılan hikmet kelimesinin sünneti ifade ettiğini,¹² sünnetin de Kur'an gibi vahiy olduğunu¹³ belirtmektedir.

Haber-i vâhid, dolayısıyla sünnet konusundaki tartışmalar tasnif dönemi başlangıcı sayılan hicrî ikinci asrın ilk çeyreğinden itibaren yoğunlaşmış, sünnetin hücciyeti meselesi tartışmanın merkezine oturmuş, haber-i vâhidleri rivayet eden ve savunan hadisçiler itham edilmeye başlanmıştır.¹⁴ Bu durum itikadî mezheplerin ortaya çıkması ve fikhın ikinci asrın ilk yarısında tedvin edilmeye başlanmasıyla doğrudan orantılıdır.¹⁵ Ancak sünnetin dindeki yeri tartışmalarına dair örneklerin daha erken dönemlerde de mevcut olduğu realitedir.¹⁶ Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) naklettiği İmrân b. Husayn (öl. 52/672) örneği bunu açıkça göstermektedir.¹⁷ İmrân

⁷ Ignaz Goldziher, *Muhammedianish Studien*, çev. R. Baber-M Stern (London: Unwin Ltd., 1971), 24. Goldziher (1850-1921), hadis ve sünnet kelimelerini birbirinden farklı görmektedir. Hadis, Hz. Peygamber'den nakledilen şifahi sözdür. Sünnet ise, erken dönem Müslümanların kullanımıyla hakkında şifahi bir söz/hadis bulunup bulunmadığına bakılmaksızın dini veya hukuki fiildir. Konu çerçevesinde dikkat çekici görüşlere sahip olan Joseph Schacht (1902-1969), "Hz. Peygamber'in sünneti" kavramının Şâfiî'ye kadar olmadığını, sünnetin model davranış olarak tanımlandığını, Şâfiî'nin de kelimeyi bu anlamda kullandığını ifade etmektedir. Ona göre Şâfiî, sünnet ile Peygamber'in sünneti kavramlarının eş anlamlı olduğu görüşündedir ve aslında sünnet örften başka bir şey ifade etmemektedir. Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (London: Oxford, 1950), 58.

⁸ Mustafa es-Sibâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi teşrî'i'l-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1982), 167.

⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, 369.

¹⁰ Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 33.

¹¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 76.

¹² Şâfiî, *er-Risâle*, 78.

¹³ Şâfiî, *er-Risâle*, 78.

¹⁴ Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 195.

¹⁵ Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/350.

¹⁶ Enbiya Yıldırım, "Sünnet ve Rivayet Karşısı Söylemlerin Tarihi", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 159-164.

¹⁷ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as İshak es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelâ (Beyrut: Dârü'r-Risâle, 1430/2009), "Zekât", 1. Burada bir adam sahâbeden İmrân b. Husayn'a (öl. 52/672) gelerek, "Ey Ebû Nüceyd! Sizler, bizlere Kur'an'da herhangi bir aslımı bulamadığımız birtakım hadisler naklediyorsunuz." dediğinde; İmrân b. Husayn bu sözlerden

b. Husayn'ın belli malların zekât nisabı özelinde dikkat çeken sünnet savunusu asırlardır güncelliğini korumakta, modern dönemlerde sünnetin dinde delil olduğuna dile getirenler de aynı tezleri kullanmaktadır.¹⁸ İmrân b. Husayn'a Kur'an'da aslı bulunmayan hadisleri rivayet etmek üzerinden yapılan itirazın benzeri bazılarınca da hadislerin Kur'an'a arz edilmesi gerektiği yöntemiyle ortaya konulmaktadır.¹⁹

Hicrî ikinci asırda yoğunlaşmaya başlayıp, üçüncü asırda keskin bir hal alan ve başını Mu'tezile²⁰ gibi bazı kelamcılarının ve farklı itikadî fırkaların çektiği, Hanefî ve Mâlikî fıkıh ekollerinin de Kur'an'a ve Medine ehlinin ameline uygun olmayan haber-i vâhidin hüccet olamayacağına dair söylemlerle iştirak ettikleri sünnet karşıtlığı²¹ ehl-i

dolayı sinirlenir ve der ki: "Her kırk dirhemde bir dirhem, her bir şu kadar koyun sürüsünde bir koyun, her bir şu kadar deve sürüsünde şu kadar zekât gerekir diye Kur'an'da bir hüküm bulabiliyor musun?" Adam, hayır diye karşılık verir. Bunun üzerine İmrân b. Husayn şöyle söyler: "Peki bu hadisleri kimlerden aldınız? Bizlerden aldınız. Biz de Allah'ın Peygamber'inden aldık."

¹⁸ Raşit Küçük, "Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği", *Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 140.

¹⁹ "Ey Ömer! Sizden birilerinin koltuğuna yaslanmış olarak beni yalanlaması muhtemeldir. Böyle bir durumda size benden gelen hadis/sünneti Kuran'a arz edin. Kur'an'a uygunsuzsa ben söylemişimdir. Kur'an'a muvafık değilse ben söylememişimdir." Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, thk. Ridâ Mu'tî (Riyad: Dârü'r-Râye li'n-Neşr, 1994), 1/265. Bu rivayet erken dönemlerden itibaren ilim muhitlerinin gündemini işgal etmiş görünmektedir. Şâfiî (öl. 204/820) rivayeti senesinde meçhul bir raviden dolayı munkat' olarak nitelendirmiş, bu kabil rivayetleri kabul etmediğinin altını çizmiştir. Ayrıca o, sünnetin Kur'an'a muhalif olmayacağını, hadisin Kur'an'da murâd edilen manayı açıklayacağını ifade etmektedir. Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-süneni ve'l-âşâr*, thk. Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru Kuteybe, 1991), 1/111-117. Buhârî'nin hocası Ali b. el-Medîni (öl. 234/848) hadisin aslının olmadığı ve hadisi zındıkların uydurduğunu söylemektedir. İbn Batta, *el-İbânetü'l-kübrâ*, 1/265. İbn Abdülber en-Nemerî (öl. 463/1071) ise, bu ve benzeri rivayetleri Haricilerin ve zındıkların uydurduğunu nakletmektedir. Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fağlih*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1994), 2/1189. Bu rivayeti veya zımında bu rivayetin mefhumunu barındıran diğer rivayetleri hadisçiler mevzu olarak nitelese de günümüz entelektüelleri ve hadislerin senedlerinin sağlam olmasının yetersiz olduğunu düşünenler, hadislerin metin ve muhtevalarının da Kur'an'a uygunluğunun kontrol edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları- Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 239.

²⁰ Mu'tezile hadisler hakkında inkârcı bir tavır sergilememiştir. Hz. Peygamber'e ittiba O'nun emirlerine ve yaptıklarına uyanın gerekliliği bağlamında asla sünnete karşıtlık göstermemiştir. Mu'tezile sünnetin nakil şekli olan ve haber olarak isimlendirdikleri hadislerin sıhhat ve kabul şartlarını tespitinde hadisçilerle ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda en marjinal olarak telakki edilen Nazzâm (öl. 231/845) ve onun takipçilerinin dahi sünnetin hücciyeti ve onun delil olarak değeri konusunda bir itirazı söz konusu değildir. Hüseyin Hansu, "Mu'tezile'nin Sünneti İnkâr Ettiğine Dair İddialar Üzerine", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 251. Klasik kaynaklarda Mu'tezile'nin sünnete aykırı davrandığına, hadis konusunda bilgisiz olduğuna dair ithamlar bulunmakla birlikte sünneti inkâr ettiğine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sünnete aykırı davranış ise hadis rivayetinde bulunmama, ilim olarak hadis dışında bir şeyle uğraşmak, hadisin lafzî anlamına bağlı kalmamak anlamında kullanılmıştır ve sadece Mu'tezile ile sınırlı olmayıp, özellikle re'y ehlini ve başkalarını da kapsamaktadır. Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis* (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 304.

²¹ Burada kastedilen sünnet karşıtlığı kesinlikle on dokuzuncu asırda oryantalistlerin etkisiyle Hindistan ve Mısır'da zuhur eden ehl-i Kur'an ya da Kur'aniyyun olarak isimlendirilen grupların Kur'an bize yeter söylemiyle hareket ederek sünneti tamamen inkâr etmeleri değildir. Nitekim geçmişte hiçbir mezhep veya ekol sünneti tümden reddetmemiştir. Mustafa Ertürk, "Nebevî Sünnet'in Târihî Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'an İslam'ı' Söyleminin İlmî Değeri", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 13. Ancak ilk asırlarda haber-i vâhid özelinde sünnete yapılan itirazlarla on dokuzuncu asırdaki sünnet karşıtlığını bir tutanlar da yok değildir. Bunlar her iki dönemde de sünnet karşıtı tavrın yabancı kültürlerin etkisiyle meydana geldiğini savunmaktadır.

hadisi harekete geçirmiştir.²² Hadisçiler müstakil eserlerde ya da tasnif devri ile başlayan süreçte musannef türü eserlerin ilgili bölümlerinde veya diğer konular içerisine serpiştirdikleri rivayetlerle sünneti savunmayı gaye edinmişlerdir.²³

Bu çalışmada konulu hadis koleksiyonlarının en muteber örneklerini teşkil eden ve hicrî üçüncü asırda en güzel örnekleri verilen musannef eserlerdeki sünnet savunusunun temel paradigmaları işlenmektedir. Böylece erken dönem ve günümüz sünnet karşıtlarının argümanlarının mukayesesine imkân verilmekte, günümüz ve tasnif dönemi sünnet savunusunun parametreleri ortaya konmaktadır. Günümüzde sünneti savunurken ehl-i hadisin argümanlarından yararlanmaya da imkân sağlanmaktadır. Bu bağlamda konu tasnif dönemi musannef eserler ile sınırlandırılmakta, müstakil “Kitâbü’s-sünne” ve “el-İ’tisâm” başlıklı eserler konunun dışında tutulmaktadır. Hadis edebiyatının mümtaz örneklerini teşkil eden bu eserler müstakil bir çalışmayı gerektirmektedir.

Bu konu hadis eserlerinin genellikle “Kitâbü’l-i’tisâm bi’l-kitâb ve’s-sünne”, “Kitâbü’s-sünne”, “Kitâbü’l-ilim” ve “Mukaddime” bölümlerinde yoğun olarak, “Kitâbü’l-fedâil” gibi bazı bölümlerin konu başlıkları altında da temas edilmek suretiyle işlenmektedir.²⁴

On dokuzuncu asırdan itibaren müsteşriklerin Hz. Peygamber ile hadislerin bir ilişkisinin bulunmadığına dair iddiaları ve Hindistan’da ortaya çıkan, oradan İslam dünyasına yayılan ehl-i Kur’an ekolünün sünnetin dinde delil olmayacağı iddiası İslam dünyasındaki hadis alanında çalışma yapan akademisyenleri etkilemiştir. Bu grupların iddialarını çürütmek ve sünnetin dindeki yeri ve konumunu ortaya koymak amacıyla gerek ülkemiz gerekse İslam dünyasında çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır.²⁵ Bu makale erken dönem ehl-i hadisin sünnet savunusunun

Ebü’l-A’lâ el-Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Niteliği*, çev. N. Ahmet Asrar (İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997), 8. Kur’an İslam’ı söylemi ilmi olmaktan yoksun, siyasi ve ideolojik bir yaklaşımdır. Oryantalistlerin İslam’ı dejenere etme projesidir. Saffet Sancaklı, “Hadis Karşıtlığının Tarihi Arka Planı ve Günümüze Olumsuz Yansımaları” (Uluslararası Yanlış Algılar ve Doğru İslam Sempozyumu, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016), 501.

²² Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 446-449.

²³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (b.y.: Dâru Tavkî’n-Necât, 1422/2001), “İ’tisâm”, 1, 2. Mücteba Uğur, hadisçilerin sünneti savunmak üzere kaleme aldıkları ve hadis edebiyatı içerisinde tür edebiyatının güzel örneklerinden birini teşkil eden “Kitâbü’s-sünne”leri listelemiştir. Bu eserlerde sünnetin müdafaası yapılarak faziletlerinden bahsedilmekte, bid’atlere karşı uyarılarda bulunmaktadır. Bu eserlerin hicrî ikinci asrın hemen başından itibaren telif edildiği de görülmektedir. Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 293. Mücteba Uğur burada kitâbü’s-sünnelerin yanında sünnet savunusu gayesiyle telif edilen İ’tisâm vb. türleri de listelemiştir.

²⁴ İsmail Lütfi Çakan, “Hadis Edebiyatında ‘Kitap ve Sünnete Bağlılık’ Üzerine Genel Bir Tetkik”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/10 (1995), 331.

²⁵ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Ali Osman Koçkuzu’nun *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Hayri Kıraçoğlu’nun *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Saffet Sancaklı’nın *Hadis İnkarcılığı: Hadis Karşıtlarının İddiaları ve Cevaplar*, Mustafa Sibâî’nin *es-Sünne ve mekânetühâ fi’t-teşri’l-İslâmî*, Abdülgâni Abdühkâlîk’in *Huciiyyetü’s-sünne*, Muhammed Ebû Şehbe’nin *Difâ’ani’s-sünne*. Ayrıca bu konuda ülkemizde yapılan iki önemli sempozyum daha sonra kitaplaştırılmıştır. Sünnetin Dindeki Yeri (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997); İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

paradigmalarını ortaya koyması, klasik ve modern dönem sünnet karşıtlarının ve savunucularının argümanlarını mukayeseye imkân tanınmasıyla diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. Kitap-Sünnet Bütünlüğü

Kur'an ve sünnet İslam dininin iki temel kaynağını oluşturmaktadır. Hemen hemen bütün İslam mezhepleri bu konuda ittifak halindedir. Çoğunluk tarafından Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olarak kabul edilen sünnet, bazılarınca Kur'an'la eşit ve ikiz olarak değerlendirilmekte, Kur'an'a kâdî olarak nitelendirilmektedir.²⁶ Bu iki kaynağın dışındaki şer'î delillerin geçerliliği, kabul veya reddi bu kaynaklara göre belirlenmektedir. Bu bağlamda Kur'an-sünnet ilişkisinin mevcudiyeti, bütünlüğü, beraberliği ve vazgeçilmezliği şer'in, akıl ve mantığın zorunlu gereğidir²⁷ ve bu gereklilik sünnet tariflerine dahi yansımıştır.²⁸

Bu perspektiften hareket eden ehl-i hadis, Mu'tezile gibi grupların haber-i vâhidin zan ifade ettiğini gerekçe göstererek bazı hadisleri kabul etmeme tavırlarına karşı Kur'an'ın Hz. Peygamber'e itaati emreden âyetleriyle cevap vermiştir.²⁹ Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071), Eyyûb es-Sahtiyânî'den (öl. 131/749) "Bir kişiye sünnetten bahsettiğinde bunu bırak, bana Kur'an'dan bahset derse bil ki, o kişi hem sapmış hem de saptırmıştır." sözünü nakletmesi; akabinde Evzâî'nin (öl. 157/774) "Peygamber size neyi vermişse onu alın."³⁰ ve "Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiştir."³¹ âyetlerini delil getirerek Kur'an-sünnet bütünlüğüne vurgu yapmasına işaret etmesi; Abdurrahman b. Mehdî'nin (öl. 198/813) "Bir insan sünnete yemek ve içmekten daha fazla ihtiyaç duyar. Çünkü Kur'an'ı o açıklamaktadır." sözünü dikkate sunması hadisçilerin Kur'an-sünnet bütünlüğünü göstererek sergiledikleri savunmanın tipik örneğidir.³²

Buhârî (öl. 256/870), eserinde sünneti savunmayı amaç edinerek yer verdiği bölüme "Kitabü'l-i'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne" başlığını koymuştur.³³ Buhârî'nin eserindeki ilgili bölümü bu şekilde isimlendirmesi kitap ve sünnet arasındaki sıkı münasebeti göstermesi açısından önemlidir. Bu başlık birine tutunmanın diğerine de sarılmak anlamına geldiğini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.³⁴ Kirmani (öl.

²⁶ Bünyamin Erul, *Sünnetin Kur'an Dışında Hükümler Getirmesi Meselesi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 1.

²⁷ Küçük, "Kur'an-Sünnet İlişkisi", 126.

²⁸ Hikmetullah Ertaş, "Sünnet Vahiy midir?", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/42 (2017), 241.

²⁹ Zişan Türcan, "Sünnetin Kaynağına Dair Tasavvurların Dönüşümü", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 11/1 (2019), 254.

³⁰ el-Haşr 59/7.

³¹ en-Nisa 4/80.

³² Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah es-Sürakî (Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 16.

³³ Buhârî, daha önce aynı "Edeb" gibi "İ'tisâm" adlı müstakil bir eser yazmış, daha sonra bu eserdeki rivayetlerden *Sahîh'deki* şartları taşıyanları *Sahîh'e* almıştır. Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi Buhârî*, thk. M. Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1379/1959), 13/246.

³⁴ Çakan, "Kitap ve Sünnete Bağlılık", 333.

786/1384), Buhârî'nin bu bölüm başlığını “*Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın.*”³⁵ âyetinden esinlenerek tercih ettiğini ve bu âyette Allah'ın ipinden Kur'an ve sünnetin anlaşıldığını belirtmektedir.³⁶ Buhârî, kitap-sünnet birlikteliğini vurgulamak için sadece bu başlıkla yetinmemiş, bâb başlığında yer verdiği rivayetleri de konuyu özetler mahiyette özenle seçmiştir. Bu bâb başlığındaki rivayetlerle³⁷ bölüm başlığının korelasyonunu sağlaması kitap-sünnet birlikteliğini de somutlaştırmıştır.³⁸

Kur'an-sünnet birlikteliği içerisinde değerlendirilebilecek meselelerden birisi de sünnetin vahiy mahsulü olup olmamasıdır. Günümüze değin bu konu hakkında ileri sürülen görüşler üç ana başlık altında cem edilmiştir. a. Sünnet, Kur'an gibi vahiy mahsulüdür. b. Sünnet, vahyin yanında Hz. Peygamber'in içtihadının da ürünüdür. c. Sünnet, Hz. Peygamber'in kendi çevresinden bilgi, birikim, akıl ve tecrübeye dayanarak Kur'an'ı yorumlamasının mahsulüdür. Bunlardan en çok kabul göreni sünnetin vahiy mahsulü olduğu görüşüdür.³⁹ En makbul addedilen bu görüş hicrî ikinci asrın ilk çeyreğinden itibaren hadisçiler tarafından dillendirilmeye başlanmış ve bunu destekleyen rivayetler hadis eserlerinde yer almıştır. Tasnif döneminin tavizsiz sünnet savunucusu Ebû Abdullah Muhammed ed-Dârimî (öl. 255/869) *Sünen* adlı eserinin mukaddimesinde “Sünnet, Kur'an'a kâdîdir.” konu başlığı altında Hassân b. Atıyye'den (öl. 130/748) naklettiği rivayette Cebrâil'in Kur'an'ı indirdiği gibi, sünneti de indirdiğini belirtmektedir.⁴⁰ Hassân'ın söz konusu bu nakli meselenin erken dönemlerden itibaren hadisçilerin ilgi alanında olduğunu ve onların kanaatini göstermektedir. İkinci asrın sonlarında sünnetin dindeki ehemmiyeti, hücciyeti ve bağlayıcılığı konusunun önde gelen müdafii İmam Şâfiî (öl. 204/820), sünnetin Hz. Peygamber'in kalbine ilham edildiğini, bunun da hikmet olduğunu beyan etmekte ve sünnetin vahiy mahsulü olduğunu belirtmektedir. Bu fikrine istinaden ona göre, sünnetin Kur'an'daki farz olan bir hükmü açıklaması ile Kur'an'da yer almayan bir hüküm koymasının bağlayıcılık açısından farkı yoktur. Çünkü Allah'ın hükmü ile Hz. Peygamber'in hükmü farklı şeyler değildir.⁴¹ Ayrıca meşhur hadis kaynaklarında yer alan “Bana kitap ve onun benzeri verildi.” rivayetindeki⁴² kitabın benzerinden sünnetin anlaşılması, tasnif dönemi müelliflerinin bu rivayetle sünnetin vahiy olduğunu vurgulamak istediklerini göstermektedir. Bu bağlamda rivayetin İbn Hanbel'in (öl. 241/855) *Müsned*'indeki bir tarikinde “kitap” yerine “Kur'an” geçmesi önemlidir.⁴³ Nitekim Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) *Sünen*'inin en güzel şerhlerinden

³⁵ Âl-i İmrân 3/103.

³⁶ Muhammed b. Yusuf Şemsüddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Şâhihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1356/1937), 25/28.

³⁷ Buhârî, “İ'tisâm”, 1.

³⁸ Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Şâhihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts), 25/23-25.

³⁹ Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 216.

⁴⁰ Ebû Abdullah Muhammed ed-Dârimî, *Sünen* (Riyad: Dârü'l-Muğni, 2000), “Mukaddime”, 49 (No. 607).

⁴¹ Şâfiî, *er-Risâle*, 90.

⁴² Ebû Dâvûd, “Sünne”, 6.

⁴³ Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnaût, Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 28/410 (No. 17174).

birini kaleme alan Hattâbî (öl. 388/988) bu rivayetin açıklamasını yaparken, Hz. Peygamber'e apaçık metlûv olan Kur'an gibi bir vahiy verilmekle birlikte gayr-ı metlûv olan gizli bir vahyin de verilmiş olduğunu belirtmekte, bu vahiyle de sünnete işaret etmektedir.⁴⁴ Yine hicrî üçüncü asrın önde gelen hadisçilerinden İbn Kuteybe (öl. 276/889) bu hadisi yorumlarken "misl" kelimesini sünnet olarak kabul etmekte, sünneti üçe taksim ederek birinci kısmın Allah katından Cebrâil'in getirdiği sünnet olduğunu söylemektedir.⁴⁵

Hadis tarihinin en şöhretli siması Buhârî'nin (öl. 256/870) *Sahih*'in "İ'tisâm" bölümünde yer verdiği "Hz. Peygamber'in kadınıyla erkeğiyle tüm ümmetini kıyasla veya re'yle değil, Allah'ın öğrettikleriyle eğitmesi" konu başlığı sünnetin vahiy boyutuna işaret etmektedir.⁴⁶ Memlûkler döneminin meşhur hadis şârihlerinden İbnü'l-Mülakkin (öl. 804/1401), bu konu başlığını yorumlarken, Hz. Peygamber'in sözlerinin kendi görüşü ve kıyas kaynaklı olmadığını vahiy kaynaklı olduğunu ve sünnetin kaynağının da Allah olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Ehl-i hadis dördüncü asırdaki önde gelen temsilcilerinden olan İbn Hibbân el-Büstî'nin (öl. 354/965) *Sahih* adlı eserinin mukaddimesine koyduğu konu başlıklarından birisine verdiği isim "Hz. Peygamber'in sünnetlerinin tamamının Allah katından olduğu, bu sünnetleri kendisinin koymadığını açıkça gösteren haber" şeklindedir.⁴⁸ O, bu konu başlığı altında "Bana kitap ve onun dengi verildi." rivayetini nakletmektedir. Bu rivayetteki "adl/denk" kelimesi de konu başlığıyla insicamlı olup kitaba denk olan sünnetin de vahiy olduğunu düşündürmektedir.⁴⁹ Bu örnekler tasnif dönemi hadisçilerinin sünneti vahiy olarak anladıklarını göstermektedir. Bu bağlamda onların sünnet savunusunu inşa ettikleri temellerden birisinin Kur'an-sünnet bütünlüğü içerisinde sünnetin vahiy olduğu tezi aşikârdır. Bütün bunlardan dinin tebliğinin sadece Kur'an ile yapılmadığı, Allah'ın pek çok yolla Peygamberine dini bildirdiği görülmektedir. Dolayısıyla sünnet ya vahiy kaynaklıdır ya da vahyin onayından geçmiş bir uygulamadır. Öte yandan dinin emir, nehiy, maruf ve münker gibi değerlerinin sadece o dinin kutsal kitabıyla duyurulacağı diye mutlak bir delil yoktur. Mamafih kendisine kitap verilmeyen peygamberlerin varlığı da malumdur.⁵⁰ Ancak taabbudî ve gaybî konular dışında Hz. Peygamber'in hangi söz ve davranışı vahiy kaynaklı hangisi kendi bilgi ve tecrübesiyle olmuştur bu tam olarak bilinemez. Bu bağlamda sünnetin teşri'e

44 Ebû Süleyman Muhammed Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen* (Haleb: Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932), 4/298.

45 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 182-183. İbn Kuteybe, Cebrâil'in Allah katından getirdiği sünnete "Kadının amca ve dayısıyla nikâhlanamaması" ve "Süt emzirmekten kaynaklı mahremiyetin nesep mahremiyeti gibi olmasını" örnek olarak vermektedir.

46 Buhârî, "İ'tisâm", 9.

47 Ebû Hafs Sirâcuddîn İbn Mülakkin, *et-Tavzîh li şerhi Câmi'i's-şahîh* (Dimesşk: Dârü'n-Nevâdir, 2008), 33/79-80.

48 Ebû Hatim Muhammed İbn Hibbân, *el-İhsân fi takrîbi şahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 1/189.

49 İbn Hibbân, *Şahîh*, 1/189 (No. 12).

50 Aynur Uraler, "Sünnetin Kaynağı Üzerine Bazı Tespitler", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/2 (2006), 106.

konu olan ya da olmayan bölümleri öteden beri tartışılmalıdır. Fakat genel kabul Hz. Peygamber'in vahiy yönlendirmesi altında olduğu gerçektir.⁵¹

Kur'an-sünnet birlikteliğini belirleyen alanlardan birisi de sünnetin Kur'an'ı beyanı meselesidir. Hz. Peygamber'in tebliğ görevi yanında bir de tebyin görevi vardır. Bu görev muhatapların Kur'an hükümlerini anlayabilecekleri ve uygulayabilecekleri şekilde açıklama yapmaktır. Hz. Peygamber'in Kur'an hükümlerine dair gerekli açıklamaları yapması Allah'ın O'nu bu konuda görevlendirmesi ile sabittir.⁵² Rivayet dönemi muhaddislerinden İbn Abdülber'in (öl. 463/1071) ağırlıklı olarak ilim öğrenmenin adabını işlediği *Câmiu beyâni'l-ilm* adlı eserinde "Kitabın yanında sünnetin konumu ve sünnetin kitabı açıklaması" konu başlığı altında Hz. Peygamber'e Kur'an'ı açıklama görevi veren ve ona itaati emreden âyetleri zikretmesi Allah'ın görevlendirmesine işaret etmektedir.⁵³ Hz. Peygamber'in bu içerikteki âyetler bağlamında yaptığı açıklamalar da vahiy olarak kabul edilmektedir. Zira açıklamanın asıl metinden farklı olduğuna ve açıklamayı Allah'ın tekeffül ettiğine göre⁵⁴ Hz. Peygamber'in tebyin görevi çerçevesinde yaptığı açıklamalar da vahiy kaynaklıdır.⁵⁵ Kur'an'ı okuyan hiç kimse Hz. Peygamber'in hüküm koyucu ve mübeyyin olduğundan, O'nun bu bağlamda verdiği hükmün ve yaptığı açıklamanın kesin delil olduğundan şüphe etmeyecektir.⁵⁶ Bundan dolayı İbn Abdülber (öl. 463/1071) sünnetle amel etmeyi terk edenin dalaletle düşeceğine ve sünneti inkâr edenin kâfir olacağına dair haberleri nakletmektedir.⁵⁷

⁵¹ Yavuz Köktaş, *Hadis Usulü Yazıları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 40. Bununla birlikte Hz. Peygamber'e Kur'an dışında vahiy geldiğini ifade eden rivayetleri tahlil eden Bünyamin Erul'un şu tespit ve değerlendirmesi dikkat çekmektedir. "Hz. Peygamber'e Kur'an dışında vahiy geldiğini bildiren rivayetler tahkik edildiğinde aynı sahâbilerden ve ortak isnatlarla gelen rivayetlerin mana ile rivayet edildiği, bazı rivayetlerde vahye dayandırılan bilginin diğerlerinde vahye dayandırılmadığı görülmektedir. Öteden beri her bir sünneti vahye dayandırma arzusu ve iddiası bazı rivayetlerde makes bulmuştur. Bu rivayetleri tetkik ederken mana ile rivayet olgusu ve ravi tasarrufları mutlaka dikkate alınmalı, rivayetin tüm tarikleri göz önünde bulundurulmalı ve parçacı yaklaşımdan kaçınılmalıdır." Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi", *İslâmiyât* 1/1 (1998), 71.

⁵² en-Nahl 16/44. "Ey Resulüm! Kendilerine indirilene açıklaman için sana Kur'an'ı verdik."

⁵³ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihi*, thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994), 2/1181.

⁵⁴ el-Kiyâme 75/16-19

⁵⁵ Fuat Karabulut, "Kiyâme Suresi 19. Ayet Bağlamında Sünnetin Kaynağı ve Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/1 (2019), 238.

⁵⁶ Musa Cârullah Bigiyef, *Kitabü's-sünne*, (b.y.: y.y., 1945), 34.

⁵⁷ İbn Abdülber, *Câmi'*, 2: 1207. Hz. Peygamber tebyin görevini ya Kur'an ayetlerinin nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğini fiili olarak göstererek ya da sözle ifade ederek gerçekleştirmiştir. Kadir Gürler, *Hadis ve Sünnet Anlayışımız* (Ankara: Anadolu Yayınları, 2019), 59. Sünnetin dindeki yerini güçlü bir şekilde vurgulayan İmâm Şâfiî'nin (öl. 204/820) *Risâle* adlı eserinde sünnetin Kur'an'ı beyan türlerinin çok sayıda örneği müşahede edilmektedir. Şâfiî, *er-Risâle*, 63-67, 161-201. İbn Abdülber ile aynı yıl vefat eden, Mezopotamya bölgesinin önemli hadisçisi Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071) sünnetin Kur'an'ın umumi hükümlerini tahsis ederek veya mücmel hükümlerini tefsir ederek açıkladığını eserinde konu başlığı yaparak ifade etmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 12. Kur'an'ın müphemini tefsir, mücmelini tafsîl, müşkilini beyân, mutlakını takyîd, umûmunu tahsis sünnetin kitabı açıklama şekillerindedir. Hüseyin Kahraman, "Hadis ve Hadisle İlgili Temel Kavramlar", *Hadis*, ed. Zişan Türkan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 23-28. Namaz, hac, zekât, ve oruç gibi temel ibadetlerin ahkâmı ve uygulama şekilleri genellikle sünnetle vuzuha kavuşmaktadır. Sıbâî, *es-Sünne*, 49.

Sünnetin Kur'an için "kendisinden ayrılması mümkün olmayan bir bütünlüycü" olduğunu ifade eden⁵⁸ klasik dönem muhaddislerinin sünnetin Kur'an'ı beyanı meselesinde sünneti öncelikle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Mekhûl (öl. 112/730) Kur'an'ın sünnete olan ihtiyacının sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından fazla olduğunu açıklamış,⁵⁹ İbn Atiyye (öl. 130/748) Cebrâil'in Kur'an'ı indirdiği gibi, Kur'an'ı açıklayan sünneti de indirdiğini söylemiştir.⁶⁰ Yahyâ b. Ebû Kesîr (öl. 129/746) sünnetin kitaba kâdî olduğunu, kitabın sünnete hâkim kâdî olmadığını belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel'e (öl. 241/855) sünnetin Kur'an'a kâdî olması sorulduğunda, "Bu konuda benim kesin olarak bildiğim şey sünnetin Kur'an'ı tefsir ve tebyîn etmesidir." demektedir.⁶¹ İbn Kuteybe (öl. 276/889) ise sünnetin kitaba kâdî olmasını sünnetin kitabı açıklaması ve kitabın âyetlerindeki Allah'ın muradını haber vermesi şeklinde yorumlamaktadır.⁶²

Hiz. Peygamber'in kitabı açıklamasının manası Kur'an'ın metninde bulunmayan bir takım ilave şerh ve beyanlarda bulunması demektir. Onun açıklamaları kelimelerin lügavî manalarını beyan etmekten çok Kur'an'da müphem ve mücmel olarak geçen bir takım emir ve yasakların neler olduğunu ve nasıl uygulanacağını gerek sözlü gerekse fiili olarak öğretip gösterme şeklindedir.⁶³ Dârimî'nin (öl. 255/869) *Sünen*'ine "Hz. Peygamber'in hadisinin tefsirinden sakınılması" gibi bir konu başlığı koyması peşinden gelen rivayetin de "Hadisin ve Kur'an'ın tefsirinden kaçınılması" içeriğine sahip bulunması, sünnetin tıpkı Kur'an gibi şahsi yorumlara tâbi tutulmadan uygulanması gerektiğine ve sünnetin Kur'an'ı açıklamasının Kur'an'a ilave şerh ve beyanda bulunmasıyla ilişkilendirilmesine bağlanabilir.⁶⁴

Sonuç olarak ehl-i hadisin sünnet savunusunun en belirgin argümanı Kur'an-sünnet bütünlüğüdür. Bunun için onlar Kur'an ve sünnetin sıkı münasebetini gösterme gayreti içerisinde olmuşlar, sünnetin vahiy olduğu konusunda ısrarcı davranmışlar ve sünnetin Kur'an'ı beyanına büyük önem atfetmişlerdir.

⁵⁸ Koçkuzu, *Haber-i Vâhid*, 102.

⁵⁹ İbn Abdülber, *Câmi'*, 2/1194.

⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 15.

⁶¹ İbn Abdülber, *Câmi'*, 2/1194.

⁶² İbn Kuteybe, *Te'vîl*, 186.

⁶³ Saffet Sancaklı, *Hadis İnkârcılığı: Hadis Karşıtlarının İddiaları ve Cevaplar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 178.

⁶⁴ Dârimî, "Mukaddime", 39. Zira Dârimî'nin aynı bâb başlığı altında Ömer b. Abdülaziz'den (öl. 101/720) naklettiği "Allah'ın, peygamberinin lisanıyla helal kıldığı şeyler kıyamet gününe kadar helal, peygamberinin lisanıyla haram kıldığı şeyler kıyamet gününe kadar haramdır." haberi mahiyeti itibarıyla sünnetin kitabı beyan etmesinin de vahiy kabul edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda hadis tedvininin öncüsü İbn Şihâb ez-Zühri'ye (öl. 124/742) akrabalık bağları ile ilgili bir hadisin tefsiri sorulduğunda "Hz. Peygamber'e tebliğ bize ise teslim olmak düşer. Allah Resûlü'nün hadisi nasıl ise öylece amel ediniz." demesi; Mu'temir b. Süleyman'ın (öl. 187/803) selefin Kur'an'ın re'y ile tefsirini hoş görmediği gibi hadisin de re'y ile tefsirini hoş görmediğini belirtmesi, sünnetin kitabı beyanının vahiy kabul edilmesine ve kitap-sünnet birlikteliğine güçlü bir vurgu olarak kabul edilebilir. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd (b.y.: Metâbiü'l-Hamîdî, 1427/2006), 5/466-468.

2. Sünnete İttiba

En belirgin manası birine uymak ve itaat etmek demek olan ittiba birinin söz ve işlerini derinlemesine araştırmak, incelemek; Kur'an ve sünnetle amel etmek suretiyle Kur'an ve sünnete tabi olmak; birine söz ve fiilinde muvafakat etmek, edep, ilim ve yaşantıda öncekilerin yolunu ve izini takip etmek, yaptığının aynısını yapmak gibi manalara gelir.⁶⁵ İttiba uyma ve tabi olma anlamında itaatle aynı anlamdadır. Ancak ittibadaki uyma sözlü olmaktan ziyade görerek ve örnek alarak gerçekleşen bir uymadır.⁶⁶ Allah'a ittibadan değil, emirlerine ittibadan söz edilir. İttiba vahiy ile indirilene uymaktır. Hz. Peygamber'in ardından gitmeyi, izini takip etmeyi, ondan ayrılmamayı gerektirir. Allah bize kendisi için itaati, vahyi için ittibayı; Hz. Peygamber için hem itaati hem ittibayı emretmektedir.⁶⁷

Kur'an'da Allah'a ve Resulüne itaate davet eden, müminleri Hz. Peygamber'e karşı gelmekten men eden, onları Hz. Peygamber'e tabi olmaya çağıran, müminlerin Hz. Peygamber'in verdiği hükümlere boyun eğmeleri gerektiğini bildiren çok sayıda âyet vardır.⁶⁸ Hz. Peygamber'e itaat veya ittiba sağlığında onun verdiği hükümleri kabul etmek olarak telakki edilmişken, dâr-ı bekaya irtihalinden sonra sünnete göre amel olarak anlaşılmıştır. Çünkü naslar O'na itaati onun hayatıyla ve sadece onun ashâbıyla sınırlandırmamıştır. Ona ittiba onun ashâbına ve o hayatta iken gerekli olduğu gibi onun vefatından sonra da tüm müminler için gereklidir. Zaten Hz. Peygamber hayatta iken de gıyabında sünnete ittiba ile müminleri sorumlu tutmuştur.⁶⁹ Müminlerin Hz. Peygamber'e itaati, onun sünnetlerine göre yaşamak, hadisleriyle amel etmek ve dini meselelerde sünnetin sahih muhteviyatını uygulamakla gerçekleşir.⁷⁰

Hz. Peygamber'e ittiba etme, onu örnek alma konusunda iki yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Birincisi Hz. Peygamber'e ittiba etmede onun söz ve fiillerinin illet ve maksatlarını dikkate almakta buna göre delil olup olmama durumunu belirlemektedir. Diğer anlayış ise onun söz, fiil ve eylemlerini illet ve makâsıd çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutmadan şekil ve lafız üzerinden hareket ederek literal uygulamayı benimsemektedir. Hz. Peygamber'in davranışlarında makâsıdı esas alan Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve bazı usulcülerin bu anlayışı fıkıh usulü kitaplarının sünnet ve sünnetin hücciyeti bölümlerinde kendine yer bulmuş olmasına rağmen sünnetin anlaşılmasında yaygın bir etki oluşturamamıştır. Hz. Peygamber'e ittiba etmekte, onu örnek almakta lafızcı yaklaşımı benimseyen alimler görüşlerini temel hadis kaynaklarında, hadis usulü eserlerinde ve şerh edebiyatında ortaya

⁶⁵ Ebû'l-Kâsım Hüseyin Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kurân*, thk. Saffân Adnan ed-Dâvûdî (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1412/1991), 163.

⁶⁶ Cemal Ağırman, *Sünnette İtaat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 27-28.

⁶⁷ Sancaklı, *Hadis İnkârcılığı*, 172.

⁶⁸ Mevlüt Güngör, "Kur'an'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer", *Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 57-78.

⁶⁹ Sıbâî, *es-Sünne*, 55.

⁷⁰ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadîs ve muştalaḥuhû* (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1999), 291.

koymuşlar ve bu anlama ve yorumlama yöntemi kendisine daha geniş bir taban bulmuştur. Kısaca illet ve makâsîd temelinde Hz. Peygamber'i anlayan şahıs ve ekollerin tarihi süreçte lafızcı ve şekilci ekoller kadar etkili olmadıkları görülmektedir.⁷¹ Bu bağlamda hadisçiler sünnet savunusunun ikinci ayağını naslardan hareketle ittiba ve itaat anlayışı üzerine inşa etmişlerdir. Bu meyanda günümüze ulaşan en erken musannef eser hüviyetindeki Ma'mer b. Râşid'in (öl. 153/770) *Câmi'*inde "İnsanların soru sorması" konu başlığı altında yer verilen rivayetlerde insanlardan Hz. Peygamber'in yasakladığı şeylerden kaçınmaları ve emrettiklerini yerine getirmeleri istenmektedir.⁷² Erken dönemde sünnet savunucularının bayraktarlığını yapan İmam Şâfi'ye (öl. 204/820) göre, insanların Allah'ın vahyine ve Hz. Peygamber'in sünnetlerine uyması farzdır.⁷³ Allah, Hz. Peygamber'in koyduğu her sünnete uymayı zorunlu kılmış, Hz. Peygamber'in sünnetine uymanın kendisine itaat anlamına geldiğini beyan etmiştir. Hz. Peygamber'e uymamakta inat edenler affedilmez derecede büyük günah işlemektedir. Zira onun sünnetine uyup uymama hususunda insanların tercih hakkı bulunmamaktadır.⁷⁴ Erken dönem musannef eser müelliflerinden İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) *Musannef* adlı eserinin "Siyer" bölümünde Hz. Peygamber'e itaat etmenin Allah'a itaat etmek olduğunu, Peygamber'e isyan etmenin de Allah'a isyan etmek olduğunu bildiren rivayetlere yer vermektedir.⁷⁵

Rivayet dönemi meşhur hadis kaynakları da hadisçilerin Hz. Peygamber'e itaat ve sünnete ittibaya dair görüşlerini ortaya koyan bölüm, konu başlığı ve rivayetlere azımsanmayacak ölçüde yer vermektedir. Bu eserlerin en kabul göreni Buhârî'nin (öl. 256/870) *Sahîh'*indeki "Rasûlullah'ın sünnetlerine uymak" konu başlığı zengin bir içeriğe sahiptir.⁷⁶ Buhârî şârihlerinden İbnü'l-Mülakkin (öl. 804/1401) bu bâb başlığındaki on iki rivayeti sıraladıktan sonra Allah'ın, peygamberine ittibayı, sünnetlerine uymayı emrettiğini, peygamberinin sünnetine muhalefet edenleri ve onun sünnetinden yüz çevirenleri azapla ikaz ettiğini belirtmektedir.⁷⁷ Aynî'ye (öl. 855/1451) göre bu konu başlığı, Hz. Peygamber'in kavî ve fiîli sünnetlerine uymanın/iktida gerekliliğini açıklamaktadır.⁷⁸ Buhârî'nin *Sahîh'*indeki "Peygamber'in fiillerine uymak" bâb başlığı sünnete uyma konusunda hiç şüphesiz müellifin görüşünü yansıtmaktadır. Bu başlık altında yer verdiği rivayette Hz. Peygamber'in altın yüzük taktığı bunu gören sahâbenin de altın yüzük taktığı, sonra Hz. Peygamber'in o yüzüğü çıkarıp attığı ve bir daha takmayacağını söylediği

71 Hacı Musa Bağcı, "Hz. Peygamber'in Örnekliliğinin Günümüzdeki Önemi", *Hiz. Muhammed (sav) ve Mesajı*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez (Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2014), 122.

72 Ebû Amr Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Lahor: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1987), 11/2220 (No. 20372).

73 Şâfiî, *er-Risâle*, 73.

74 Şâfiî, *er-Risâle*, 88.

75 Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-muşannef fi'l-eḥâdîsi ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 6/418 (No. 32529).

76 Buhârî, "İ'tisâm", 2.

77 İbn Mülakkin, *Tavzîh*, 33/23.

78 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 25/25.

bunun üzerine sahâbenin de derhal aynı şekilde amel ettiği anlatılmaktadır.⁷⁹ Bu bâb başlığı ve altında tercih edilen rivayet Hz. Peygamber'e ittibanın mahiyetini de göstermektedir. Ancak, Hz. Peygamber'in bu ve benzeri fiillerine uymanın ve o şekilde davranmanın hükmü tartışılmıştır.⁸⁰

Buhârî'nin *Sahîh*'inden sonra en çok kabul gören hadis eseri olan Müslim'in (öl. 261/875) *Sahîh*'inde "Peygamber'e ittibanın gerekliliği" konu başlığı yer almaktadır. Bu başlık altında zikredilen rivayet şöyledir: Zübeyr b. Avvâm ile ensardan komşusu bahçelerindeki hurma ağaçlarının sulanması konusunda anlaşmazlığa düşerler. Konuyu Hz. Peygamber'e götürürler. Hz. Peygamber Zübeyr'e "Önce ağaçlarını sula sonra suyu komşuna bırak" buyurur. Ensardan olan adam, Hz. Peygamber'in bu hükmüne kızdı ve "Zübeyr halanın oğlu olduğu için mi böyle bir hüküm veriyorsun?" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in yüzünün rengi attı ve Zübeyr'e dedi ki: "Bahçeni sula! Sonra suyu tut, hurma ağaçlarının köklerine ulaşmadan bırakma." Zübeyr, "*Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.*"⁸¹ âyetinin bu olay üzerine nazil olduğunu düşünüyorum demiştir.⁸² Bu rivayette Hz. Peygamber'in öfkelenme sebebi peygamberin saygınlığının dikkate alınmamasıdır.⁸³ Kâdı İyaz'a (öl. 544/1149) göre Hz. Peygamber'e böyle bir saygısızlığı daha sonraki dönemlerde yapmak ve onun hüküm verirken hevâ ve akraba kayırmacılığı ile hareket ettiğini söylemek kişinin küfrünü ve katlini gerektirmektedir.⁸⁴ Müslim, gereksiz yere çok soru sormak ile ilgili bir sonraki bâbda Hz. Peygamber'in "Size neyi yasaklamışsam ondan kaçının. Size neyi emretmişsem gücünüz ölçüsünde yerine getirmeye çalışın." rivayetine yer vermektedir.⁸⁵ Bir sonraki konu başlığının ismi ise "Hz. Peygamber'in kendi görüşü doğrultusunda dünyevi meselelere dair beyan ettiği fikirlere değil; dinin gereği olarak söylediklerine uymak" şeklindedir.⁸⁶ Bu başlık Müslim'in (öl. 261/875) *Sahîh*'inin konu başlıklarını koyan Nevevî'nin (öl. 676/1277) sünnete ittiba anlayışını da göstermektedir.⁸⁷ Çağdaş şârihlerden Musa Şahin Lâşîn bu konu başlıklarını ve içerdikleri rivayetleri şöyle yorumlamaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmak onun getirdiklerine uymayı, emirlerini ve yasaklarını kabul etmeyi, hükümlerine boyun

⁷⁹ Buhârî, "İ'tisâm", 4.

⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/274.

⁸¹ Nisâ 5/65.

⁸² Ebü'l-Hasan İbnü'l-Haccâc el-Müslim, *el-Câmi'u's-Şahîh*, thk. M. Fuat Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Fedâil", 129.

⁸³ Ebü Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Şahîh-i Müslim ibni Haccâc* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972), 15/108.

⁸⁴ Ebü'l-Fadl Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâ'id-i Müslim*, thk. Yahyâ İsmail (Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 7: 327.

⁸⁵ Müslim, "Fedâil", 130.

⁸⁶ Müslim, "Fedâil", 38. bâb başlığı.

⁸⁷ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/124.

eğmeyi gerektirmektedir.⁸⁸ Hadisçilerin bu konudaki yorumları uzun uzadıya zikredilebilir. Ancak bu çalışmanın sınırları kapsamında bu kadarla yetinilmektedir.

Ebû Dâvûd (öl. 275/889) *Sünen*'inde "Kitabü's-sünne" diye isimlendirdiği bir bölüme yer vermiştir. O bu bölümde ehl-i hadisin itikadî konulardaki yaklaşımını ortaya koymuş, diğer fırka ve mezheplerin görüşlerini reddetmiştir. Ayrıca sünnetin Kur'an'a arzı ve bize Kur'an yeter söylemine rivayetlerle cevap vermiştir.⁸⁹ O, "Sünnetin bağlayıcılığı" konu başlığı altında önce sünnetin de vahiy olduğuna ve sünnetin hücciyetine delalet eden rivayetlere, peşinden sünnetin Kur'an'a arz edilmemesine dikkat çeken erike hadisine, akabinde de sünnete sıkı sıkıya yapışmaya ve bid'atlerden uzak durmaya delalet eden rivayetlere yer vermiştir. Bu bâbtaki rivayetleri yorumlayan Hattâbî (öl. 388/998) sünnetin Kur'an'a arz edilmesine gerek olmadığını, Hz. Peygamber'den nakledildiği sabit olan her şeyin bizatihi delil olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰

Tirmizî (öl. 279/892) *Sünen*'in ilim bölümünde "Sünnete yapışmak ve bid'atlerden sakınmak" konu başlığı altında öncelikle İrbâd b. Sâriye (öl. 75/694) rivayetine yer vererek sünnete ittibaya dikkat çekmiş, akabinde sünneti ihya etmenin önemini vurgulamıştır.⁹¹ Tirmizî, sonraki konu başlığına "Resûlullah'ın yasakladığı şeylerden uzak durmak" ismini vermiş bu başlık altında tek hadis nakletmiştir. Bu rivayet de Peygamber'e ittiba etmeyi emretmekte, onun buyruklarına aykırı davranmayı yasaklamaktadır.⁹²

İbn Mâce (öl. 273/887) *Sünen*'inin yirmi dört bâbtan oluşan mukaddimesinde hemen hemen kitabü's-sünnelerin muhtevasını işlemiş, mukaddimenin ilk iki konusunu da sünnete ittibaya ve Hz. Peygamber'in hadislerine saygı göstermeye ayırmıştır. Onun mukaddimesinde ilk konu başlığı "Resûlullah'ın sünnetine ittiba etmek" şeklindedir. O bu başlık altında on bir rivayete yer vermiştir. Daha önce zikri geçen kaynaklardaki rivayetlerden farklı olarak kıyamete kadar Allah'ın emirlerini ayakta tutacak, Allah'a itaate devam edecek ve muhalefet edenlerin kendilerine hiçbir zarar veremeyeceği bir gruptan yoğun bir şekilde bahsetmiştir.⁹³ Bu grubun tüm âlimler olduğu söylenmekle birlikte ehl-i hadis olduğu da ifade edilmektedir.⁹⁴ Buhârî ve onun hocası Ali b. el-Medînî (öl. 234/848) bu grubun ashâbü'l-hadis olduğunu belirtmektedir.⁹⁵ Böylece İbn Mâce sünnete ittiba eden ve sünneti ayakta tutacak grubun ehl-i hadis olduğuna dikkat çekmekte, ehl-i re'y ve kelamcıları bu grubun

⁸⁸ Musa Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mün'im şerhu Şahîhi Müslim* (b.y.: Dârü's-Şurûk, 1423/2002), 9/217.

⁸⁹ Ebû Dâvûd, "Sünne", 6.

⁹⁰ Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 4/299.

⁹¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatü Mustafa, 1975), "İlim", 16.

⁹² Tirmizî, "İlim", 17.

⁹³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Mâce, *Sünen*, thk. M. Fuad Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Mukaddime", 1.

⁹⁴ Sultan b. Muhammed Ali el-Kârî, *Mirâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-meşâbih* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1422/2002), 6/2462.

⁹⁵ Muhammed b. Eşref Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu süneni Ebû Dâvûd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 7/115.

dışında tutmaktadır. Mukaddimenin ikinci bâbının ismi “Resûlullah’ın hadisine saygı göstermek ve ona muhalefet edene tavizsiz davranmak” şeklindedir. Bu konu başlığı altında sünnetin hücciyetini ve dini konularda sonradan ortaya çıkarılan her şeyin reddedileceğini vurgulayan on iki rivayete yer vermektedir.⁹⁶

Dârimî (öl. 255/869) *Sünen*’inin mukaddimesinde “Sünnete ittiba” başlığı altında konuyu genişçe işlemiştir. O görüşlerini desteklemek amacıyla merfû’, mevkûf ve maktû’ haberlere yer vermiş, sahih haberlerin yanında zayıf haberlerden de istifade etmiştir. O konu çerçevesinde altı haber nakletmiştir. Bu haberlerde sünnete sıkı sıkıya tutunmaktan, kurtuluşun sünnete tutunmakta olduğundan, uygulanmayan her bir sünnetle dinin ortadan kalkacağından, bid’atlerin tehlikesinden ve hevâ ehlinin dalâlette olduğundan bahsedilmektedir.⁹⁷ Dârimî’den yaklaşık bir buçuk asır sonra yaşayan Lalekâî’nin (418/1027) onun naklettiği maktû’ haberleri Ehl-i sünnet ve’l-cemaatin itikadî görüşlerinin dayanakları içerisinde zikretmesi Dârimî’nin sünnete ittiba perspektifinin Mu’tezile ve ehl-i re’y gibi haber-i vâhide yaklaşımlarının hadisçilerden farklı olan gruplara odaklandığını göstermektedir.⁹⁸

Dördüncü asırda ehl-i hadisin önde gelen temsilcilerinden İbn Hibbân (öl. 354/965) *Sahîh* adlı eserinin mukaddimesinde “Sünnete bağlılık (i’tisâm) ve nafil, emir, nehiy olarak sünnete taalluk eden hususlar” başlığı altında meseleye yer vermiştir. Bu husutaki ilk alt başlık “Sünnete ittibanın gerekliliği ve onunla alakalı konular” şeklindedir. İbn Hibbân bu başlık altında Hz. Peygamber ve onun sünnetine itaat etmenin ehemmiyetine değinmiştir.⁹⁹ Onun “İ’tisâm” ana başlığı altında Müslümanın Hz. Peygamber’in sünnetlerine tutunması ve sünnete mesafeli tüm bid’at ehlinden kendisini koruması; Allah ve Resûlü’nü çok seven, onların emirlerini her şeye tercih eden, onların rızalarını isteyenlerin cennette Hz. Peygamber’le beraber olacağı; Hz. Peygamber’in yoluna bağlılığın gerekliliği; kişinin tüm fiillerinde sünneti yaşamanın arayışı içinde olması, sünnete aykırı olan her bid’atten kaçınması vb. alt başlıklar sünnete ittiba hususundaki yaklaşımını göstermektedir.¹⁰⁰

Ehl-i hadis temel hadis kaynaklarında yer verdikleri peygambere itaat ve ittiba, sünnete ittiba, sünnete tutunmak vb. başlıklar altında ve bu bağlamda ortaya koydukları rivayetlerle sünnetin bilgi kaynağı olduğunu, sünnetle amel etmenin gerekliliğini, sünnetin itikattan ameli konulara her alanda delil olduğunu vurgulamıştır. Onlar böylece haber-i vâhid özelinde sünnetin delil olmasına âyet ve hadislerden örnekler sunarak, sahâbî ve tabiîn kavilleriyle cevap vermişlerdir.

⁹⁶ İbn Mâce, “Mukaddime”, 2.

⁹⁷ Dârimî, “Mukaddime”, 16.

⁹⁸ Ebü’l-Kâsım Hibetullah el-Lalekâî, *Şerhu Uşûli İ’tikâdi Ehli’s-sünne ve’l-cemâ’a*, thk. Hamdân el-Gâmidî (Riyad: Dâru Taybe, 1423/2003), 1/104, 106.

⁹⁹ İbn Hibbân, *Şahîh*, 1/176-178.

¹⁰⁰ İbn Hibbân, *Şahîh*, 1/176-186.

3. Re'y Karşıtlığı

Re'y kelimesi fıkhıta hakkında nas bulunmayan bir meselede müctehidin şahsî görüşü olarak tanımlanır. Re'y taraftarı anlamına gelen ehl-i re'y ise Kûfe ekolü olarak anılan fikhî faaliyetin ikinci yüzyıldan itibaren özel adı olmuştur. Hz. Peygamber döneminden itibaren dinî hükümlerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında sahâbenin ve tâbiînin re'ye müracaat ettikleri malumdur. Ancak zamanla müminlerin kahir ekseriyeti tarafından benimsenen inanç ve yaşayışa aykırı görüşlerin ortaya çıkması re'yin iyi ve kötü şeklinde algılanması sonucunu doğurmuş, bu bağlamda ehl-i re'y tabiri kınama ve eleştiri amacıyla kullanılmıştır. Kûfe ekolünün ehl-i re'y olarak adlandırılması, bu ekolün sünneti terk edip yalnızca re'y ile hüküm verdiği anlamına gelmez. İslam bilginleri arasında kitap ve sünnetin aslî delil olduğu konusunda görüş farklılığı yoktur. Hadislerin yorumunda veya hadislerin sıhhatini kabul şartlarında görüş farklılıkları vardır. Ebû Hanîfe (öl. 150/767) ve ekolünün ehl-i re'y olarak adlandırılmasına gelince; bu ekolün fakihleri hüküm çıkarmada re'yi sık kullanmaktadır. Bu, Irak bölgesinin sosyal dokusu, farklı siyasi ve itikadî fikirlerin yoğun olarak bulunduğu bir merkez olmasından kaynaklıdır. Her gün karşılaşılan yeni sorunlar re'y ile hüküm vermeyi zorunlu hale getirmiştir. Diğer taraftan bu bölgede farklı siyasi ve kültürel yapılar taassuplarının etkisiyle hadis uyduruyor, uydurdukları isnatları sahih hadislere ekliyor ve sünnet hakkında şüphe uyandırıyorlardı. Bütün bunlar hadisleri kabulde bölge âlimlerini yeni şartlar ileri sürmek durumunda bırakmıştı. Zorunluluk gereği Kûfeli âlimlerin hadisleri kabuldeki ihtiyatlı tavrı, hakkında nas bulunmayan yeni meseleler karşısında re'ye başvurmaları, farazi meseleler üzerine re'y ile hükümler inşa etmeleri onları Medine merkezli ehl-i hadis ekolünden ayırmıştı. Özellikle hadislerin tedvin faaliyetiyle başlayan süreçte Medine merkezli teşekkül eden hadis ekolü, Kûfeli âlimlerin verdiği fetvaların ellerindeki rivayetlere uygun olmadığını görüyor, onların re'y ile hüküm verdiği fikrine kapılıyor onları itham ediyorlardı. Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin ehl-i re'y olarak isimlendirilip tenkit edilmelerinde ehl-i hadisin şiddetle eleştirdiği Mu'tezile mezhebi mensuplarının amelde Hanefî mezhebine tabi olmaları da etkili olmuş görünmektedir.¹⁰¹

Ehl-i hadisin ehl-i re'y karşıtı tavırları onların telif ettiği eserlere de yansımış, onlar re'y ile hüküm vermenin kerahetini, sakıncalarını eserlerinde konu başlıklarıyla ve ilgili rivayetlerle ortaya koymuşlar, sünnet savunusunun temellerinden birisini de re'y karşıtlığı üzerine bina etmişlerdir. Erken dönem müelliflerinden Ma'mer b. Râşid'in (öl. 153/770) eserinin ilim konusunda naklettiği "Sana söyledikleri Peygamber'in ashâbından bir nakil ise onunla amel et. Ancak söyledikleri şey kendi görüşleri ise ona bevlet." şeklindeki söz, hicrî ikinci yüzyılda mesnetsiz re'ye bakışı net bir şekilde yansıtmaktadır.¹⁰²

¹⁰¹ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 47-53; M. Esat Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/520-524.

¹⁰² Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/256 (No. 20476).

İmam Şâfiî (öl. 204/820) Hanefilerin haber-i vahid yaklaşımını reddedercesine “Haber-i vâhidin delil oluşu onu hiçbir şeye kıyas yapma ihtiyacı hissetmeyeceğim kadar kuvvetlidir ve haber-i vâhid kendi başına bir delildir.” demektedir.¹⁰³ O, muttasıl bir senetle Peygamber’e ulaşan bir hadisin ne çoğunlukla Medinelilerin yaptığı gibi uygulama ve icmâ terimlerinde formülleşen pratik adına ne de Iraklıların re’y ve kıyas dedikleri teorik veya soyut ilke adına bir kenara atılamayacağını savunmaktadır.¹⁰⁴

İbn Ebû Şeybe (öl. 235/849) *Musannef*’inde Ebû Hanîfe’nin (öl. 150/767) Hz. Peygamber’den nakledilen sünnete muhalefet ettiği görüşlere dair 125 meseleden müteşekkil “Ebû Hanîfe’ye reddiye” bölümünü kaleme almıştır.¹⁰⁵ Ehl-i hadis, adalet sahibi ravilerin naklettiği âhâd haberleri ulema nezdinde genel kabul görmüş hadislere ve Kur’an’ın manalarına arz etmesi, muhalif gördüklerini şâz olarak nitelendirip reddetmesi sebebiyle Ebû Hanîfe’yi eleştirmektedir.¹⁰⁶ Çünkü İbn Ebû Şeybe’nin de aralarında bulunduğu ehl-i hadise göre hadislerin kabul edilmesi için Kur’an’a, genel sünnete, akla arz edilmesi vb. ameliyeler gereksizdir. Onlara göre adalet ve zabt sahibi ravilerin naklettiği muttasıl senedle rivayet edilen, illet ve şâz bulunmayan hadisler makbuldür ve onunla amel edilir.¹⁰⁷ Ehl-i hadis sahih olan haber-i vâhidin ilim ifade edeceğini ve Kur’an’ın umûmi hükümlerini tahsis, mutlak hükümlerini takyîd, mücmel hükümlerini beyân edebileceğini savunmaktadır. Ebû Hanîfe ise haber-i vâhid ile Kur’an’ın umûmi hükümlerini tahsis etmeyi Kur’an’ı nesh etmek; mutlak hükümlerini takyîd ve mücmelini beyan etmeyi de Kur’an’a ziyade olarak nitelendirmektedir. Bundan dolayı zan ifade eden haber-i vâhidin böylesine bir işlevinin olması mümkün değildir.¹⁰⁸

Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ehl-i re’yden hadis rivayet edilmeyeceğini söylemiş,¹⁰⁹ Kûfe’de ehl-i re’yin temsilcisinin Ebû Hanîfe olduğunu,¹¹⁰ O’nun elde edebildiği sünnetleri ve âsârı re’yiyle reddettiğini,¹¹¹ kişinin ilimde yapacağı en son şeyin Ebû Hanîfe’nin görüşlerine müracaat etmek olduğunu bunun da kişinin ilmî acizliğini ortaya koyacağını ifade etmektedir.¹¹²

¹⁰³ Şâfiî, *er-Risâle*, 384.

¹⁰⁴ Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 275.

¹⁰⁵ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 7/277. Muhammed Zâhid el-Kevserî, İbn Ebû Şeybe’nin Ebû Hanîfe’nin sünnete muhalif davrandığına dair iddialarını kapsamlı bir reddiye ile cevaplandırmıştır. Geniş bilgi için bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *en-Nüketü’-t-tarîfe fi’t-tehaddüş’an Rudûdi İbn Ebî Şeybe ‘alâ Ebî Hanîfe* (Kahire: y.y., 1365/1945).

¹⁰⁶ Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah İbn Abdülber, *el-İntikâu fi fezâilî’s-selâseti’l-eimmeti’l-fükahâ* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 149.

¹⁰⁷ Atawuxi Jiaerfu, *İbn Ebî Şeybe’nin Ebû Hanîfe’ye İtirazları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 153.

¹⁰⁸ Jiaerfu, *İbn Ebî Şeybe*, 164.

¹⁰⁹ Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hanbel, *el-‘İlel ve ma’rifeti’r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dârü’l-Hânî, 1422/2001), 2/102.

¹¹⁰ İbn Hanbel, *‘İlel*, 3/156.

¹¹¹ İbn Hanbel, *‘İlel*, 2/545.

¹¹² İbn Hanbel, *‘İlel*, 2/66.

Buhârî, *Sahîh*'in "İ'tisâm" bölümünde re'y meselesini genişçe işlemektedir. Onun bu konuda tercih ettiği ilk başlık "Re'y ve kıyası kötölemekle" ilgilidir.¹¹³ Buhârî bu bâb başlığı altında ilmin, alimlerin yok olmasıyla ortadan kalkacağını sonra kendi görüşleriyle (re'y) fetva veren cahil kişilerin türeyeceğini ve onların insanları dalalete sürükleyeceğini belirten iki rivayete yer vermektedir. *Sahîh*'in şerhi günümüze ulaşan en kadim şârihlerinden İbn Battâl'ın (öl. 449/1057) naklettiğine göre, Buhârî burada Kur'an, sünnet ve ümmetin icmâna dayanmayan kıyası (re'yi) zemmetmektedir. Bu üç asla dayanan re'y övülmektedir ve onun adı aslında içtihatdır. Bu asıllardan birine dayanmayan kıyas, zan ifade etmektedir.¹¹⁴ Aynî (öl. 855/1451) ise bu asıllara dayanan kıyasın zemmedilemeyeceğini onun da hüküm çıkarma konusunda dördüncü asıl ve delil olduğunu belirtmektedir. Beyhakî'nin (öl. 458/1066) naklettiği "Ashâbü'r-re'yden sakının. Onlar sünnetlerin düşmanıdır, hadisleri ezberlemekten kaçınırlar, re'y ile hüküm verirler. Hem kendilerini hem de insanları dalalete düşürürler." şeklindeki rivayet¹¹⁵ ile ilgili olarak da; bu rivayetin sıhhatinin tartışmalı olduğunu, rivayet sahih kabul edilse dahi bununla hakkında nas bulunan konularda kıyasla hüküm vermenin kastedildiğini açıklamaktadır.¹¹⁶

Buhârî'nin konu çerçevesinde yer verdiği bâb başlıklarından birisi de "Hz. Peygamber'in kendisine vahyin nazil olmadığı konularda soru sorulduğunda bilmiyorum diyerek cevap vermesi veya o konuda vahiy nazil oluncaya kadar susması ve sorulara re'y ve kıyasla cevap vermemesi" şeklindedir.¹¹⁷ Bu konu başlığında o, İbn Mes'ûd'dan (öl. 32/652) Hz. Peygamber'e ruh ile ilgili soru sorulması ve onun da âyet nâzil oluncaya kadar cevap vermemesini nakleder. Akabinde Câbir b. Abdullah'ın (öl. 78/697) mirasını nasıl taksim edeceğine dair sorusuna, Hz. Peygamber'in âyet nâzil oluncaya kadar cevap vermemesi rivayetini tercih etmiştir. Bu bâb başlıklarından ve tercih edilen rivayetlerden Buhârî'nin delil ve ilim ifade etmesi bakımından re'y karşıtı olduğu düşünülebilir. Ancak konu tam olarak böyle değildir. Çünkü Buhârî'nin bu bölümdeki konu başlıklarından birisi "Soran kişiye anlatmak için hükmü bilinen bir meseleyi, hükmünü Allah'ın belirlediği bir başka meselenin yerine koyup ona benzeterek hüküm verenler" şeklindedir.¹¹⁸ Daha önceki konu başlıklarında re'y ve kıyasla hüküm vermeyi kerih gören Buhârî bu bâbta kıyas kullanımına taraftar bir görüntü arz etmektedir. Bu durum onun re'y ve kıyasla ilgili şartlarını ve sınırlarını ortaya koymaktadır. O, kitap, sünnet, icmâ gibi bir asla dayanmayan zorlama re'y ve kıyasın kullanımına karşı olduğunu ancak bu asıllardan birine istinat eden re'y ve kıyasın ihtiyaç duyulduğunda meşru olabileceğini belirtmektedir.¹¹⁹ Böylece Buhârî,

¹¹³ Buhârî, "İ'tisâm", 7.

¹¹⁴ Ebü'l-Hasan İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 10/351; İbn Mülakkın, *Tavzîh*, 33/66-67.

¹¹⁵ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *el-Medhal*, thk. M. Ziyâurrahman el-A'zamî (Kuveyt: Dârü'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 190.

¹¹⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 25/43.

¹¹⁷ Buhârî, "İ'tisâm", 8.

¹¹⁸ Buhârî, "İ'tisâm", 12.

¹¹⁹ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 462.

konu başlıkları ve tercih ettiği rivayetlerle re'y ve kıyasa karşı bakışını ortaya koymuş, adeta dönemindeki ehl-i re'yin anatomisini çizmiş ve eleştirilerini dile getirmiştir.¹²⁰

İbn Mâce (öl. 273/887), *Sünen*'in mukaddimesinde "Re'y ve kıyastan kaçınmak" adlı konu başlığına yer vermiş bu başlık altına beş rivayet yerleştirmiştir.¹²¹ Buhârî'den farklı olarak yer verdiği rivayetlerde fetva vermenin ehemmiyetine, ilmin kaynaklarına, yeni bir dini mesele ile karşılaşıldığında nasıl hareket edilmesi gerektiğine değinmektedir. Bu konu başlığı ve rivayetler birlikte değerlendirildiğinde; burada re'y veya kıyastan naslarla çelişen görüş kastedilmektedir. Seleften bu durumu zemmeden çok sayıda nakilde bulunulmuştur. Muhaddisler kıyas ile hüküm verenleri ehl-i re'y olarak isimlendirmişler, bununla hakkında hadis bulunan veya hadis ya da âsâr bulunmayan konularda kendi görüşleriyle amel edenleri kastetmişlerdir.¹²² İbn Mâce'nin bu konuda eserine aldığı son rivayet dikkat çekicidir. Bu rivayete göre "İsrail oğullarının durumu aralarındaki milletlerin esirlerinden olma çocuklar yetişene dek iyi idi. Gel gelelim onlar, re'y ile görüş beyan ettiler de hem kendileri saptılar hem de başkalarını saptırdılar."¹²³ Elbânî'nin (1914-1999) zayıf olduğunu belirttiği bu rivayette, sonradan Yahudi olanların re'y ile hüküm vermeleri ve bunun sonucunda dalaletin kaçınılmaz olduğu anlatılmaktadır. Bu ümmet için de aynı durumun söz konusu olduğu belirtilmekte, Müslümanlar için de Rum ve Fars etkisi dillendirilmekte, ilgili rivayetin maksadının dinin asıllarına dayanmayan re'y ile amelden alıkoymak olduğu ifade edilmektedir.¹²⁴ Ancak İbn Mâce'nin zayıf olan bir rivayete burada yer vererek ne söylemek istediği aşıkardır. İsrailoğullarının dinini diğer milletlerin re'y ile hüküm veren köle çocuklarının tahrif ettiği gibi, İslam'ı da sonradan Müslüman olan kölelerin çocukları re'y ile tahrif etmektedir. Bunlar da Ebû Hanîfe ve benzerleridir. Zira İbn Abdülber'in (öl. 463/1071) şu nakli tam olarak bu yargıyı desteklemektedir. "Ebû Hanîfe ortaya çıkıncaya kadar Kûfeliler mutedil insanlardı. Ebû Hanîfe ümmetin kölelerinden birinin çocuğudur. Re'yi ihdas edenler üç kişidir ve üçü de köle çocuğudur. Bunlar Medine'de Rebâa, Basra'da Osman el-Bettî, Kûfe'de Ebû Hanîfe'dir."¹²⁵ İbn Mâce, ilgili bâb başlığının adını "Re'y ve kıyastan uzak durmak" koyarak konu hakkındaki fikrini beyan etmiş, ancak bu başlık altına yerleştirdiği rivayetlerle de Ehl-i re'ye karşı tavizsiz tavrını göstermiştir.

Dârimî (öl. 255/869) *Sünen*'inde mukaddimenin yirmi üçüncü konusuna "Re'y ile amel etmenin kerahiyeti" başlığını koymuş, bu başlık altında yer verdiği merfû', mevkûf ve maktu' nitelikli sahih ve zayıf on yedi haberle konuyu işlemiştir.¹²⁶ Onun

¹²⁰ Ali Akyüz, "İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansımaları", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2003), 169.

¹²¹ İbn Mâce, "Mukaddime", 8.

¹²² Muhammed b. Ali b. Adem İbn Mûsâ, *Meşâriku'l-envâri'l-vehhâce ve meţâli'i'l-esrâri'l-behhâce fî şerhi süneni'l-imâm ibn Mâce* (Riyad: Dârü'l-Muğnî, 1426/2006), 2/132.

¹²³ İbn Mâce, "Mukaddime", 8.

¹²⁴ Zeynüddin Muhammed el-Münâvî, *Feyzül-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şâgîr* (Kahire: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356/1938), 5/295.

¹²⁵ İbn Abdülber, *Câmi'*, 2/1079.

¹²⁶ Dârimî, "Mukaddime", 23.

bu konuda sünnete bağlılığı, sahâbe sözlerine itibarı ve kıyas karşıtlığıyla bilinen Şa'bi'den¹²⁷ (öl. 104/722) ehl-i re'yi kastederek naklettiği “Şunların Rasûlullah'tan naklettiklerini alın, amel edin. Ancak kendi görüşleriyle naklettiklerini helaya atın.” haberi onun re'ye karşı tutumunu anlatmaktadır.¹²⁸

Sonuç olarak Ehl-i hadisin sünnete ittiba ve sünneti savunma gayretlerinin tezahürü olan re'y karşıtlığı aslında ilk asırlardan itibaren rivayet metinleri çerçevesinde şekillenen iki zihnî yaklaşımın varlığını göstermektedir. Bunlar ehl-i hadis ve ehl-i re'ydir. Bu iki zihnî yaklaşımın oluşmasındaki temel saik rivayet metinlerinin anlaşılması ve yorumlanmasındaki yöntem farklılığıdır. Rivayetlerin toptan kabul veya reddi değil, nasıl anlaşılacağı sorunu bu iki zihnî akımı doğurmuştur. Şâfiî'den (öl. 204/820) sonraki süreçte hadis ehlinin re'y karşıtlığı katlaşılarak devam etmiş, re'y ve kıyasın kınandığına dair özel konu başlıkları hadis kaynaklarında yer almıştır.¹²⁹ Hadisçilerin sünneti savunma gayretinin bir tezahürü mahiyetindeki bu başlıklar ve buralara yerleştirdikleri hadisler re'ye karşı onların tutumunu göstermektedir. Onlar bir konuda hadis ve âsâr varken bunların farklı tetkiklere tabi tutulup terkedilmesine ve re'y ile amel edilmesine; Kur'an, sünnet ve icmâda aslı bulunmayan hususlarda re'y ile hareket edilmesine karşı çıkmaktadırlar.

4. Bid'at Karşıtlığı

Bid'at, dinin tamamlanmasından sonra ihdas edilip ortaya çıkarılan ve dine izafe edilen şeyler olarak tarif edilmektedir.¹³⁰ Bununla birlikte bid'at kelimesinin istilahta biri dar diğeri geniş olmak üzere iki farklı şekilde tarif edildiği de görülmektedir. Bid'atin, “Din ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan, ilave veya eksiltme özelliği taşıyan her şeydir.” şeklinde dar bir tanımının yapılmasının yanında; “Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan her şeydir.”¹³¹ şeklinde genişçe bir tanımla da yapılmaktadır. Bazı tanımlarda bu tarif daha da geniş tutularak, Kur'an'a, Hz. Peygamber ve râşid halifelerin sünnetine muhalif olan veya muhalif olmasa da bu üçünden birine nisbet edilen ve Hz. Peygamber'den sonra ihdas edilen her şeyi kapsamı içine almaktadır.¹³² Ehl-i bid'at denildiğinde ise sünnete muhalif olan kimseler anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra cereyan eden hadiseler zinciri içerisinde Hz. Ali'yi tekfir eden Hâriciler ve onun imametini ve ismetini iddia eden Şia zuhur etmişti. Sahâbe asrının sonlarına doğru Mürcie ve Kaderiyye, Emevi hükümlerinin son dönemlerinde Cehmiyye ve Müşebbihe ortaya çıktı. Sifatlar meselesinde de ta'til ve kaderi red inancına sahip

¹²⁷ M. Yaşar Kandemir, “Şa'bi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/218.

¹²⁸ Dârimî, “Mukaddime”, 23.

¹²⁹ Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, 191-202.

¹³⁰ Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 8/6; Koçyiğit, *Hadis İstihlaları*, 61.

¹³¹ Rahmi Yaran, “Bid'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/129. Bid'atin mahiyeti ve farklı tariflerine dair geniş bilgi için bk. Abdülvehhab Gözün - Yavuz Köktaş, “Sünnet ve Bid'atin Mahiyetine Farklı Bir Bakış”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2018), 163-184.

¹³² Gözün - Köktaş, “Sünnet ve Bid'at”, 182.

Mu'tezile neşet etti. Bütün bu fırka ve mezheplerin hepsi Ehl-i hadis tarafından bid'at ehli olarak isimlendirildi.¹³³ Binaenaleyh imam Mâlik (öl. 179/795) bir gün çevresindekilere Ehli bid'ati, "Sahâbe ve tâbiînün sükût ettiği konularda sükût etmeyen ve Allah'ın isimleri, sıfatları, kelamı, ilmi ve kudreti hakkında görüş beyan edenlerdir." şeklinde tarif ederek ismi zikrolunan grupları kapsayan bir tanımlamada bulunmuştur.¹³⁴ Mâlik'in tarifinde kristalleşen unsurlara ek olarak, Mu'tezile'nin "haberi" epistemolojik değeri üzerinden kesin ve zanni bilgi ifade etmesi bakımıyla taksime tabi tutması; itikadî konularda sadece mütevâtir haberi kesin bilgi kaynağı olarak telakki edip, haber-i vâhidi itikadî konularda delil olarak kabul etmemesi, ameli konularda da Kur'an, sünnet, icmâ ve akıl gibi unsurlara muvafık olduğu takdirde kabul edilebileceğini belirtmesi¹³⁵ ehl-i hadisin tepkisine yol açmıştır. Onlar ehl-i bid'at saydıkları fırkaların itikadî konulardaki farklı düşüncelerine itirazlarını musannef eserlerin ilgili bölümlerinde dile getirirken, haber-i vâhid üzerinden sünnetin epistemolojik değerinin, itikatta ve amelde hücciyetinin örselenmesine de müsaade etmemişlerdir.

Ehl-i hadisin bid'at karşıtı yaklaşım tarzı günümüze ulaşan ilk musannef eserlerden itibaren gözlenmektedir. Bu bağlamda Ma'mer b. Râşid'in (öl. 153/770) *Câmi'*nde "Amellerde ruhsat ve itidal" bâb başlığı altında bid'at ve sünnete göre amelin mukayesesi yapılmakta, sünnete göre amel etmenin faziletine dikkat çekilmektedir.¹³⁶ İmam Mâlik'in (öl. 179/795) Muvattâ'da kaderi inkâr eden ehl-i bid'ate karşı "Kader" bölümünü oluşturması ve burada Hz. Peygamber'den "Size sınımsız sarıldığınız müddetçe sapıtmayacağınız iki emanet bırakıyorum. Onlar Kur'an ve sünnettir." rivayetine yer vermesi onun sünnet savunusunun parametrelerinden birisinin bid'at karşıtlığı olduğunu göstermektedir.¹³⁷

Buhârî (öl. 256/870) *Sahîh'*te önce "Ahbâru'l-âhâd" bölümü ile haber-i vâhidin dinde delil olduğunu altı konu başlığı ve yirmi bir rivayet çerçevesinde ispat etme gayreti içerisinde olmuştur. Musannef hadis kaynakları içerisinde bu bölüm başlığının bulunduğu tek eser Buhârî'nin *Sahîh'*idir. O, böyle bir başlıkla kendi dönemine kadar gelen ve aktüalitesini koruyan haber-i vâhidin hücciyeti meselesine dair görüşlerini aktarmış, onun dinde delil olmasını sorgulayanlara ya da reddedenlere cevap vermiştir. Bu bölüm başlığı altındaki ilk konuya "Ezan, namaz, oruç, farzlar ve hükümler konusunda doğru bir kişinin verdiği haberle amel etmenin caiz olduğuna dair rivayetler" başlığını koymuştur.¹³⁸ Buhârî bu ve benzeri diğer konu başlıklarıyla dile getirdiği tek kişinin haberi söylemiyle haber-i vâhidin günümüzdeki ıstılâhî kullanımını değil, tek kişinin verdiği haberi kastetmektedir. O, dönemindeki iddiaların aksine adalet sahibi bir kişinin bildirdiği haberin ameli konularda ilim ifade

¹³³ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 86-93.

¹³⁴ Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-Herevî, *Zemmü'l-keîmi ve ehlihî*, thk. Abdurrahman eş-Şibl (Medine: Mektebetü'l-Ulûm, 1418/1998), 5/70.

¹³⁵ Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, 320-321.

¹³⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/291 (No. 20568).

¹³⁷ Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvattâ'* (Abu Dabi: Müessetü Zâyed b. Sultan, 2004), "Kader", 1.

¹³⁸ Buhârî, "İ'tisâm", 1.

ettiğini ve delil olduğunu savunmaktadır. Bu bölümdeki konu başlıkları ve seçtiği rivayetler de bunu göstermektedir. Aynî'nin (öl. 855/1451) çıkarımına göre o, haber-i vâhidi itikatta delil kabul etmemektedir.¹³⁹ Ancak ehl-i hadisin genel kabulüne göre adil bir ravinin kendisi gibi adil bir raviden naklettiği ve Hz. Peygamber'e kadar bu şekilde ulaşan haber-i vâhid hem kesin bilgi ifade eder hem de onunla amel etmek zorunludur.¹⁴⁰

Buhârî *Sahîh*'te ameli konularda adalet sahibi tek kişinin rivayetinin makbul olduğunu ve onun haberiyle amel edilebileceğini ispatladıktan sonra, Allah Rasulü'nden bu şekilde gelen hadislere/sünnete bağlılığı işlediği "İ'tisâm" konusuna geçmiştir. Bu bölümde "Peygamber'in fiillilerine uymak"¹⁴¹ konu başlığının hemen peşinden "İlimde çetin münakaşaların, dinde aşırılığın ve bid'at çıkarmanın hoş olmaması"¹⁴² ve "Bid'atçıyı himaye edenin günahı"¹⁴³ konu başlıklarını tercih etmesi onun sünnet-bid'at ilişkisini nasıl bir çerçeveye yerleştirdiğini göstermektedir. Buhârî'nin bu konuda dikkat çekici başlıklarından birisi de şöyledir: "Sahâbenin bir kısmının Hz. Peygamber'i devamlı izleyememesi ve O'nun dini uygulamalarına şahit olmamasına rağmen 'Peygamber'in verdiği hükümler apaçık herkesin gözü önünde vuku buluyordu' diyen kişinin aleyhine delil bâbı."¹⁴⁴ Buhârî bu bâb başlığı altında yer verdiği rivayetlerde de sahâbenin bir kısmının muttali olduğu ama diğerlerinin muttali olamadığı rivayetlerden örnekler vermiştir. Bununla o, ehl-i bid'atten Rafizilerin ve Hâricilerden bir grubun Hz. Peygamber'den nakledilen tüm haberlerin mütevâtir olduğu, dolayısıyla haber-i vâhidle amel etmenin caiz olmadığı iddiasını çürütmek istemiştir.¹⁴⁵ Her ne kadar şârihler bu bâb başlığı ve altındaki rivayetleri, Buhârî'nin ehl-i bid'at fırkalarına karşı tercih ettiğini söyleseler de onun bu başlıkla ehl-i re'yin özellikle de Hanefîlerin haber-i vâhidle amel etmeme gerekçelerinden birisi olarak gösterdikleri haberin umûmü'l-belvâya aykırı olması fikrini çürütmeye matuf olması da muhtemeldir. Buhârî birbiriyle ilintili iki konuyu daha ehl-i bid'at karşıtlığı çerçevesinde incelemiştir. Onlardan birisinin başlığı "Ümmetimden hak mücadelesi verecek bir grup daima var olacaktır."¹⁴⁶ şeklinde iken, diğeri "Allah'ın 'Sizi vasat/orta bir ümmet yaptık.' âyeti ile Hz. Peygamber'in cemaate sıkı sıkıya yapışmayı emretmesi konusu"¹⁴⁷ şeklindedir. Buhârî her iki bâb başlığında da zikri geçenlerin ehl-i ilim olduğunu ifade etmektedir. Şârihler Buhârî'nin ilim ehlinde

¹³⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 25/12.

¹⁴⁰ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b.Said İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-aḥkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983), 1/119. İbn Hazm burada haber-i vâhid konusundaki farklı yaklaşımları teferruatlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre, İmâm Mâlik başta olmak üzere Mâlikilerin cumhuru, Şâfiîler, Hanefiler, Mu'tezile'nin ekseriyeti ve Hariciler haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmediği kanaatindedir. Bunun sonucu olarak da haber-i vâhid itikadî konularda delil olmamaktadır.

¹⁴¹ Buhârî, "İ'tisâm", 4.

¹⁴² Buhârî, "İ'tisâm", 5.

¹⁴³ Buhârî, "İ'tisâm", 6.

¹⁴⁴ Buhârî, "İ'tisâm", 22.

¹⁴⁵ İbn Mülakkn, *Tavzîh*, 33/140; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, 25/79.

¹⁴⁶ Buhârî, "İ'tisâm", 10.

¹⁴⁷ Buhârî, "İ'tisâm", 19.

kastettiği zümrenin ehl-i hadis olduğu kanaatindedir.¹⁴⁸ Buna göre ehl-i hadis hak mücadelesinin daima bayraktarlığını yapacaktır. Ehl-i hadis topluluğu (cemaat) müminlerin kitap, sünnet gibi sıkı sıkıya tutunmaları gereken bir yapıdır. Çünkü ancak onlar adaleti temsil edebilmektedir.¹⁴⁹ Ehl-i hadis ile birlikteliğe bu derece önem atfeden Buhârî, böylece ehl-i bid'ati cemaatin dışında tutmaktadır.

Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) *Sünen*'inin "Sünnet" bölümü adeta bid'at karşıtlığı ve ehl-i bid'atin fikirlerini çürütmek üzere kurgulanmıştır. Bu bölümde Mürcie,¹⁵⁰ Cehmiyye,¹⁵¹ Hâriciye¹⁵² gibi ehl-i bid'at fırkaları ismen zikredilmiş, Şia,¹⁵³ Kaderiyye¹⁵⁴ gibi akımların inançlarına eleştirilerde bulunulmuş, ehl-i bid'ate karşı nasıl tavır takınılacağı zikredilmiş, tartışmalı itikadî konulara dair ehl-i hadisin yaklaşımı ortaya konulmuştur. *Sünen*'de ehl-i bid'at karşıtlığının apaçık tezahür ettiği başlıklardan bazıları şöyledir: "Kur'an'ın müteşabih âyetlerine uymanın ve onlar hakkında tartışmanın yasaklanması",¹⁵⁵ "Hevâ ehlinden¹⁵⁶ uzak durmak ve onlara buğz etmek",¹⁵⁷ "Hevâ ehline selam vermemek."¹⁵⁸ Ebû Dâvûd'un bu başlıklar altına yerleştirdiği rivayetlerle başlıkların insicamı tartışılabilir mahiyettedir. Mesela onun, hevâ ehlinden uzak durmak ve onlara buğz etmek başlığı altında yer verdiği rivayetlerden birisinde Tebük gazvesine bahaneler uydurarak katılmayan üç sahâbîye karşı Hz. Peygamber'in gösterdiği tavır dile getirmesi ve ehl-i bid'at ile bu üç sahâbî arasında ilişki kurması zorlama bir tutum olarak görülebilir. Nitekim bazı şârihler bu başlığı yorumlarken Müslümanların kendi aralarında dargınlıklarının üç gün sürebileceğini, ancak konu bid'at ehli olduğunda ve onların tövbe ettikleri apaçık bilinmediği sürece onlarla dargınlık ve onlara karşı tavrın süresiz olarak devam edeceğini belirtmektedir.¹⁵⁹ Bu açıklama başlıkla verilen örnek arasındaki münasebetin zorlama kurulduğu fikrini pekiştirmektedir. Ebû Dâvûd bid'at ehline karşı takınılacak tavırları zikretmesinin akabinde sünnete bağlılıkla ilgili konu başlıklarına yer vermiştir. O, bu başlıklar altında da bid'at karşıtı rivayetlere yer vermeye özen göstermektedir.¹⁶⁰

Tirmizî (öl. 279/892) *Sünen*'in ilim bölümünde "Sünnete tutunmak ve bid'atlerden kaçınmakla ilgili haberler" başlığı altında sünnete ittibayı emreden, bid'atlerden uzak durmayı öğütleyen ve bid'atçileri yeren rivayetlere yer

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/293; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 25/48; Kastallânî. *İrşâdü's-sârî*, 10/324.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/316.

¹⁵⁰ Ebû Dâvûd, "Sünne", 15.

¹⁵¹ Ebû Dâvûd, "Sünne", 19.

¹⁵² Ebû Dâvûd, "Sünne", 30.

¹⁵³ Ebû Dâvûd, "Sünne", 11.

¹⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Sünne", 17.

¹⁵⁵ Ebû Dâvûd, "Sünne", 2.

¹⁵⁶ Talat Koçyiğit heva ehlini şöyle tarif etmektedir: "Kur'an ayetleri hakkında tartışarak kalplerde tereddüt oluşturan, Hz. Peygamber, sahâbe ve daha sonra bunlara tabi olan Müslümanların Kur'an'a dayanan inançlarını reddeden fırkalarıdır. Ehl-i hadis, ehl-i bid'at ile ehl-i hevâyı aynı manada kullanmaktadır. Geniş bilgi için bk. Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, 93.

¹⁵⁷ Ebû Dâvûd, "Sünne", 3.

¹⁵⁸ Ebû Dâvûd, "Sünne", 4.

¹⁵⁹ Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, 12/229.

¹⁶⁰ Ebû Dâvûd, "Sünne", 6.

vermektedir.¹⁶¹ İbn Mâce (öl. 273/887) *Sünen*'inin mukaddimesinde bid'at karşıtı söyleme ve bid'at fırkalarına genişçe yer vermektedir. O, "Bid'atlerden ve cedelden kaçınmak" konu başlığı altında her bid'atin dalalet olduğuna, bid'atlerden kaçınmak gerektiğine, bid'atçinin namaz, oruç hac gibi ibadetlerinin makbul olmayacağına, İslâm'dan çıktığına, bid'atlerini terk etmedikçe Allah'ın onun amellerini kabul etmeyeceğine dair sahih, zayıf, mevzu yedi rivayete yer vermiştir.¹⁶² Ayrıca o, ehl-i hadisin, ehl-i bid'at olarak isimlendirdiği Mürcie, Mu'tezile, Şia, Hariciye ve Cehmiyye'nin görüşlerini reddetmek için de müstakil bâblar oluşturmuştur.¹⁶³

Dârimî (öl. 255/859) *Sünen*'in mukaddimesinde "Fetva vermekten kaçınan ve aşırıya gitmekten, bid'at ortaya çıkarmaktan hoşlanmayan kişi"¹⁶⁴ başlıklı konuda sünnete ittibayı emreden, bid'at çıkarmaktan ve bid'ate uymaktan nehyeden çok sayıda habere yer vermiştir. Onun Abdullah b. Mesud'dan (öl. 32/652) naklettiği şu rivayet "إِنَّكُمْ سَتَجِدُونَ أَقْوَامًا يَرْغُمُونَ أَهْمَ يَدْعُونَكُمْ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ وَقَدْ نَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ فَعَلَيْكُمْ بِالْعِلْمِ، وَإِيَّاكُمْ وَالتَّبَدُّعُ" "Sizler, Allah'ın kitabını arkalarına attıkları halde Allah'ın kitabına çağırdıklarımızı iddia eden kimselerle karşılaşacaksınız. Bu sebeple ilmi/sünneti öğrenmeniz ve bid'at çıkarmaktan kaçınmanız gerekir."¹⁶⁵ sünnet karşıtlarının söylemini; buna karşılık ehl-i hadisin tavrını yansıtmaktadır. Yani ehl-i hadis, Kur'an'ın sünnete ittibayı emrettiğini, sünneti bilmenin ehemmiyetini, bid'atlerden ve ehl-i bid'atten uzak durmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Dârimî'nin bu konuya verdiği ehemmiyeti gösteren başlıklardan birisi de "Bid'atten/hevâ kaçınmak hakkında bâb" şeklindedir.¹⁶⁶ Bu bâb başlığı altında onun Mücâhid'den (öl. 103/721) naklettiği "Allah'ın, beni İslâm'la hidayete erdirmesi mi, yoksa beni bid'atlerden korumuş olması mı, benim için daha büyük nimettir, bilmiyorum!"¹⁶⁷ sözü, bid'at karşıtlığının seviyesini göstermektedir. O, ehl-i bid'at karşıtlığını "Hevâ/bid'at ve tartışma ehlinden uzak durmak"¹⁶⁸ şeklindeki başlıkla taçlandırmaktadır. Bu bâb başlığı altında ehl-i bid'atle oturup, konuşmamak, tartışmamak, onlardan olabildiğince uzak durmak, onlara selam vermemek, onların Allah'ın âyetlerini okuyup yorumlamalarına müsaade etmemek, onları dinlememek gibi rivayetler nakletmektedir. Böylece O, ehl-i bid'ate karşı sergilenecek tavrı belirtirken satır aralarında ehl-i bid'atin karakterini de ortaya koymaktadır.

İbn Hibbân (öl. 354/965) *Sahîh*'in mukaddime bölümünde "el-İ'tisâm bi's-sünne" isimli ana konunun alt başlıklarından birine "Muhammed ümmetinin bölündüğü fırkalar arasında fırka-i nâciyenin vasfı" adını vermiş, buraya yerleştirdiği hadisteki sünnete bağlılık ve bid'atten uzak durma vurgusuyla da fırka-i nâciyeyi

¹⁶¹ Tirmizî, "İlim", 16.

¹⁶² İbn Mâce, "Mukaddime", 7.

¹⁶³ İbn Mâce, "Mukaddime", 9-13. Örneğin on birinci bâbı sahâbenin faziletine ayırmış, burada sırasıyla Hz. Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'nin faziletlerine dair haberlere yer vererek sahâbeye karşı Şia'nın temel yaklaşımını reddetmiştir.

¹⁶⁴ Dârimî, "Mukaddime", 19.

¹⁶⁵ Dârimî, "Mukaddime", 19 (No. 145).

¹⁶⁶ Dârimî, "Mukaddime", 30.

¹⁶⁷ Dârimî, "Mukaddime", 30 (No. 317).

¹⁶⁸ Dârimî, "Mukaddime", 35.

tanımlamıştır.¹⁶⁹ Ona göre bu fırka ehl-i hadisten başkası değildir. Bu bölümde İbn Hibbân'ın alt başlıkları ehl-i hadisin sünnet savunusunu tam olarak yansıtmaktadır. Bu başlıklardan birisi "Her kim dinle ilgili bir konuda Kur'an ve sünnete dayanmayan bir hüküm ihdas ederse, o hüküm reddedilir ve asla kabul edilemez."¹⁷⁰ şeklinde olup, kaynağı Kur'an ve sünnette bulunmayan, sonradan ihdas edilmiş her hükmün merdut olduğunu vurgulamaktadır. "Kişinin dini uygulamalarında sünnetle amel etmeyi arzu etmesi ve sünnetten uzaklaştıran, sünnet karşıtı olan tüm bid'atlerden kaçınması gerektiğine dair haberler"¹⁷¹ başlığı altında dinin uygulanmasında sünnetle amel etmeye atıfta bulunulmuş, bid'atlerden kaçınmanın ehemmiyetinin altı çizilmiştir. Bir başka konu başlığında da kişinin ehl-i bid'atten kendisini korumasının önemine değinilmiştir.¹⁷²

Ehl-i hadis öncelikle sünnete ittibaya, sünnetle amel etmeye azami derecede önem vermektedir. Onlar bid'at karşıtlığını iki şekilde ortaya koymaktadır. Birincisi sünnetle amelden taviz vermemek, ikincisi bid'atlerden olabildiğince uzak durmak. Onlar ikinci yaklaşımı da iki temel fikir üzerine bina etmişlerdir. Bunlardan birincisi bid'ati tanımlamak ve sünnet karşısında bid'atin konumunu belirlemek. İkincisi de ehl-i bid'ati ifşa etmektir. Bu çerçevede ehl-i hadis, ehli bid'at dedikleri akımları Mu'tezile, Cebriye, Mürcie, Şia, Kaderiyye vb. bâb başlıklarında ismen zikretmiş onların görüşlerini rivayetler çerçevesinde çürütmeyi tercih etmiştir.

Sonuç

Sünnetin dindeki yeri tartışmaları ya da Kur'an'la yetinme fikri sahâbe dönemine kadar dayanan tarihi geçmişe sahiptir. Ancak ilk dönemlerde haber-i vâhid özelindeki tartışmalarla on dokuzuncu asırdan itibaren oryantalistlerin etkisiyle Hindistan'da başlayıp oradan İslâm dünyasına yayılan sünnet karşıtlığı arasında bir benzerlik söz konusu değildir. Günümüz sünnet karşıtları Kur'an bize yeter söylemi ile sünnetin dindeki yerini, onun bilgi ifade etmesini ve teşri değerini tamamen inkâr etmekte, Hz. Peygamber'i Allah'tan aldığı emirleri insanlara ulaştıran bir postacı gibi görmektedir. Oysaki ilk asırlarda sünnet karşıtı olarak adlandırılan ekoller ve fırkaların böyle bir yaklaşımı söz konusu değildir. Ehl-i hadisle en sık karşı karşıya gelen Mu'tezile mezhebinin haber-i vâhidin delil olarak kabul edilebilmesi için en ağır şartları ileri süren bilginleri dahi Hz. Peygamber'e itaati, onun dindeki otoritesini savunmuş, sünneti yok saymamış, onun dinde delil olmasını tartışma konusu yapmamıştır. Onların ehl-i hadisle anlaşamama sebepleri ikinci asrın sonlarından itibaren sünnetle özdeşleşen haber-i vâhidin kabul ve sıhhat şartları ile ilgilidir. Keza ehl-i re'y olarak isimlendirilen fukahânın da sünneti inkâr ettiği söylenemez. Onların ehl-i hadisle ihtilafları daha çok hadislerin kabulünde farklı şartlar ileri sürmeleri ve bu şartlara uymayan rivayetleri amel etmeye değer bulmamalarıdır.

¹⁶⁹ İbn Hibbân, *Şahîh*, 1/178.

¹⁷⁰ İbn Hibbân, *Şahîh*, 1/209.

¹⁷¹ İbn Hibbân, *Şahîh*, 1/186.

¹⁷² İbn Hibbân, *Şahîh*, 1/180.

Hicrî ikinci asırdan itibaren sünnet, hadisle özdeşleşmiş ve muttasıl merfû olarak Hz. Peygamber'e nisbet edilen her şeyi kapsayan bir formda anlaşılmuştur. Bu anlayış, haliyle sünnet malzemesinin çok büyük bir bölümünü teşkil eden haber-i vâhid konusunu aktüel bir mesele haline getirmiştir. Haber-i vâhid konusunda ileri sürülen eleştiriler doğrudan sünneti tenkit olarak anlaşılmuştur. Haber-i vâhidin delil olması, kesin bilgi ifade etmesi ve teşrî değeri tartışmanın odağını teşkil etmiştir. Bu tartışmalar muvacehesinde gerek siyasi/itikadî mezheplerin gerekse fıkıh ekollerinin haber-i vahidin kabulü konusunda ileri sürdükleri şartlar ehl-i hadis tarafından sünnet karşıtlığı olarak telakki edilmiştir.

Ehl-i hadis ikinci asırdan itibaren telif edilmeye başlanan üçüncü asırda ise en güzel örnekleri verilen musannef hadis kaynaklarını, kendi sünnet anlayışlarıyla oluşturmanın yanında, karşıt görüşlerin de tenkit edildiği bir formatta hazırlamıştır. Ehl-i hadis haber-i vâhid özelinde derinleşen sünnet tartışmalarını musannef eserlerin bölüm ve konularına taşımıştır. Ehl-i hadisin sünnet savunusu genellikle musannef eserlerin “Kitâbü'l-i'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne”, “Kitâbü's-sünne”, “Mukaddime”, “Kitâbü'l-ilim” ve “Kitâbü'l-fedâil” gibi bölümlerinde görülmektedir. Ancak diğer bölüm ve konu başlıklarında da sünnetin dindeki yeri ve konumuna dair rivayetlere yer verilmiştir. Onlar gerek bu bölüm ve bâb başlıklarında gerekse farklı başlıklar altına yerleştirdikleri rivayet örgüsüyle sünneti savunmuştur.

Ehl-i hadis sünnet savunusunu öncelikle sünnetin de Kur'an gibi vahiy olması, Kur'an'ı sünnetin beyan etmesi ve Kur'an sünnet bütünlüğü temeli üzerine inşa etmiştir. Onlara göre Kur'an ve sünnet ayrılmaz bir bütündür ve birbirine muhtaçtır. Hatta Kur'an anlaşılması ve uygulanabilmesi cihetiyle sünnete daha çok ihtiyaç duymaktadır. Vahye dayanan hatta vahiy olarak kabul edilen sünnete ittiba ön koşulsuz gereklidir. Hz. Peygamber'in dolayısıyla sünnetin otoritesini sorgulamak, kabullenmemek küfürdür. Onlar eserlerinde “sünnete ittiba” başlığı altında sünnete uymayı emreden ve sünnete ittiba etmemeyi nehyeden rivayetlerle savunu paradigmasının çerçevesini çizmişlerdir. Ehl-i hadis sünnet savunusunun bir ayağını sünnetin dindeki yeri ve değeri üzerine diğer ayağını sünnet karşıtlarının tenkidi üzerine konumlandırmıştır.

Ehl-i hadis sünnetin dindeki konumu ve değerini öncelemekle birlikte rakip gördüğü fırka ve ekolleri eleştirmeyi de sünnet savunusunun gereklerinden biri olarak telakki etmiştir. Onlar gerek ehl-i bid'at olarak isimlendirdikleri itikadî fırkaları gerekse ehl-i re'y olarak isimlendirdikleri fıkıh ekollerini özellikle de Hanefileri hak mücadelesi verecek ve İslâm'ın galip gelmesi için gayret edecek topluluğun dışında tutmuştur. Ehl-i bid'atten uzak durmak, onlara buğz etmek, onlara selam vermemek gibi bâb başlıkları ve bu başlıklar altında tercih ettikleri haberler onların tavrını göstermektedir. Onların Hanefiler ile İsrail oğullarının dinlerini re'y ile dejenere eden köle çocuklar arasında benzerlik kurmaları bu tavrın tipik göstergesidir.

Ehl-i hadisin sünnet savunusu ağırlıklı olarak rivayet merkezli olup, habere dayanmaktadır. Bu günümüz hadisçilerinin de sünneti savunurken sıklıkla kullandığı bir yöntemdir. Ancak bu yöntemi çağdaş bazı hadisçiler ilgili haberlerin sıhhatlerinin tartışılmasından dolayı sağlıklı bulmamakta, sünnet savunusunun Kur'an'a bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşarak âyetlerle ve akli delillerle yapılması kanaatini ifade etmektedir.

Kaynakça

- Ağırman, Cemal. *Sünnette İtaat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Akyüz, Ali. "İmam Buhârî'nin Yabancı Tesirlere Karşı Tavrı ve Bunun Eserlerine Yansıması". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 11 (2003), 163-174.
- Ali el-Kârî, Sultan b. Muhammed. *Mir'âtü'l-mefâtîh şerhu mişkâti'l-meşâbiḥ*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1422/2002.
- Aynî, Bedrüddîn. *Umdetü'l-kârî şerhu Şaḥîhi'l-Buḥârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Azîmâbâdî, Muhammed b. Eşref. *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebû Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1995.
- Bağcı, Hacı Musa. "Hz. Peygamber'in Örnekliliğinin Günümüzdeki Önemi". *Hz. Muhammed (sav) ve Mesajı*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. 107-123. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2014.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *el-Medḥal*. thk. M. Ziyâurrahman el-A'zamî. 1 Cilt. Kuveyt: Dârü'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *Ma'rifetü's-süneni ve'l-âşâr*. thk. Emin Kal'acî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Kuteybe, 1991.
- Bigiyef, Musa Cârullah. *Kitabü's-sünne*. b.y.: y.y., 1945.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*. thk. Muhammed Zühür b. Nâsır. b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001.
- Çakan, İsmail Lütfi. "Hadis Edebiyatında 'Kitap ve Sünnete Bağlılık' Üzerine Genel Bir Tetkik". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/10 (1995), 325-344.
- Dârimî, Ebû Abdullah Muhammed. *Sünen*. Riyad: Dârü'l-Muğni, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as İshak es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelâ. Beyrut: Dârü'r-Risâle, 1430/2009.
- Ertaş, Hikmetullah. "Sünnet Vahiy midir?" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/42 (2017), 227-243.
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 349-352. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Ertürk, Mustafa. "Nebevî Sünnetin Tarihi Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'an İslam'ı Söyleminin İlmî Değeri". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 7-29.
- Erul, Bünyamin. "Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi". *İslâmiyât* 1/1 (1998), 55-72.
- Erul, Bünyamin. *Sünnetin Kur'an Dışında Hükümler Getirmesi Meselesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Goldziher, Ignaz. *Muhammedianish Studien*. çev. R. Baber-M Stern. 2 Cilt. London: Unwin Ltd., 1971.
- Gözün, Abdülvehhab - Köktaş, Yavuz. "Sünnet ve Bid'atin Mahiyetine Farklı Bir Bakış". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2018), 163-184.
- Güngör, Mevlüt. "Kur'an'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer". *Sünnetin Dindeki Yeri*. 57-78. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Gürler, Kadir. *Hadis ve Sünnet Anlayışımız*. Ankara: Anadolu Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Hansu, Hüseyin. *Mu'tezile ve Hadis*. Ankara: Otto Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Hansu, Hüseyin. "Mu'tezile'nin Sünneti İnkâr Ettiğine Dair İddialar Üzerine". *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*. 239-254. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2003.

- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Kifâye fî 'ulmî'r-rivâye*. thk. Ebû Abdullah es-Sürakî. Medine: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Muhammed. *Me'âlimü's-sünen*. 4 Cilt. Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1351/1932.
- Herevî, Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed el-. *Zemmü'l-ke'lâmi ve ehlihî*. thk. Abdurrahman eş-Şibl. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm, 1. Basım, 1418/1998.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah. *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazlihi*. thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri. 2 Cilt. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah. *el-İntikâu fî fezâilî's-selâseti'l-eimmeti'l-fükahâ*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Batta, Ebû Abdullah Ubeydullah b. Muhammed. *el-İbânetü'l-kübrâ*. thk. Rıdâ Mu'tî ve Diğerleri. 9 Cilt. Riyad: Dâru'r-Râye li'n-Neşr, 1994.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasan. *Şerhu Şahîhi'l-Buĥârî*. thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1423/2003.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *el-İlel*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd. 7 Cilt. b.y.: Metâbiü'l-Hamîdî, 1427/2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *Kitâbü'l-muşannef fî'l-ehâdîsi ve'l-âşâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi Buĥârî*. thk. M. Fuad Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1379/1959.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *el-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed. *Müsned*. thk. Şuayb Arnaud, Adil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-İhkâm fî uşûli'l-aĥkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed. *el-İhsân fî takrîbi şahîhi-i İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1408/1988.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vilü muhtelifi'l-ĥadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed. *Sünen*. thk. M. Fuad Abdülbâkî. b.y.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.
- İbn Mûsâ, Muhammed b. Ali b. Adem. *Meşâriku'l-envâri'l-vehhâce ve metâli'i'l-esrâri'l-behhâce fî şerhi süneni'l-imâm ibn Mâce*. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muĥnî, 4. Basım, 1426/2006.
- İbn Mülakkın, Ebû Hafı Sirâcüddîn. *et-Tavzîh li şerhi Câmi'i's-şahîh*. Dımeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kurân*. thk. Saffân Adnan ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991.
- Jiaerfu, Atawuxi. *İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl. *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâ'id-i Müslim*. thk. Yahyâ İsmail. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadis ve Hadisle İlgili Temel Kavramlar". *Hadis*. ed. Zişan Türcan. 23-36. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2016.

- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 124-129. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "Şa'bi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 217-218. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Karabulut, Fuat. "Kıyâme Suresi 19. Ayet Bağlamında Sünnetin Kaynağı ve Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 6/1 (2019), 519-547.
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn. *Qavâ'idü't-tahdîs min funûni muştalahi'l-hadîs*. thk. Muhammed Behcet el-Baytar. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 3. Basım, 2001.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *en-Nüketü't-ţarîfe fi't-tehaddüs 'an Rudûdi İbn Ebî Şeybe 'alâ Ebî Hanîfe*. Kahire: y.y., 1365/1945.
- Kılıçer, M. Esat. "Ehl-i Re'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 520-524. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Kırbaşoğlu, Hayri. *İslam Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Kirmânî, Muhammed b. Yusuf Şemsüddîn. *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1356/1937.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikât ve Teşrî Yönlerinden Değeri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Koçyigit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.
- Köktaş, Yavuz. "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine". *Dîvân* (2002/1), 95-160.
- Köktaş, Yavuz. *Hadis Usulü Yazıları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2019.
- Köktaş, Yavuz. *Hadis ve Sünnette Oryantalist Yaklaşımlar İddialar ve Gerçekler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Küçük, Raşit. "Kur'an-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği". *Sünnetin Dindeki yeri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 1997.
- Lalekâî, Ebü'l-Kâsım Hibetullah. *Şerhu Uşûli i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâ'a*. thk. Hamdân el-Gâmîdî. 9 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 8. Basım, 1423/2003.
- Lâşîn, Musa Şâhîn. *Fethü'l-mün'im şerhu Şahîhi Müslim*. 10 Cilt. b.y.: Dârü's-Şurûk, 1423/2002.
- Mahmûd Tahhân. *Teysîru muştalahi'l-hadîs*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1996.
- Mâlik, Mâlik b. Enes. *el-Muvaţţâ*. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 2004.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Amr. *el-Câmi'*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. Lahor: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1987.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Sünnetin Anayasal Niteliği*. çev. N. Ahmet Asrar. İstanbul: Bengisu Yayınları, 3. Basım, 1997.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed. *Feyzül-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şagîr*. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1. Basım, 1356/1938.
- Müslim, Ebü'l-Hasan İbnü'l-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. M. Fuat Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahyâ. *el-Minhâc şerhu Şahîh-i Müslim ibni Haccâc*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek Fikhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Özpinar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Polat, Selahattin. *Hadis Araştırmaları- Tarih, Usûl, Tenkid, Yorum-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Sâlih, Subhî. *'Ulûmu'l-hadîs ve muştalahuhu*. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 22. Basım, 1999.

- Sancaklı, Saffet. *Hadis İnkarcılığı: Hadis Karşıtlarının İddiaları ve Cevaplar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Sancaklı, Saffet. "Hadis Karşıtlığının Tarihi Arka Planı ve Günümüze Olumsuz Yansımaları". 487-501. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2016.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. London: Oxford, 1950.
- Sıbâî, Mustafa. *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi teşrî'i'l-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Şâkir. Kahire: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatü Mustafa, 1975.
- Türcan, Zısan. "Sünnetin Kaynağına Dair Tasavvurların Dönüşümü". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 11/1 (2019), 242-262.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Uraler, Aynur. "Sünnetin Kaynağı Üzerine Bazı Tespitler". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/2 (2006), 81-106.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 129-131. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yıldırım, Enbiya. "Sünnet ve Rivayet Karşıtı Söylemlerin Tarihi". *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*. 155-189. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 42. Basım, 2019.